

II DALIS

ARCHEOLOGINIŲ PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI IR JŲ APSAUGA

Įvairūs Lietuvos archeologiniai paminklai, išsilaikę šimtus ar net tūkstančius metų, yra vieninteliai seniausios Lietuvos istorijos šaltiniai ir liudininkai, dėl to jie turi būti visapusiškai globojami ir saugojami. Kad ir kaip jie atrodo gausūs, iki mūsų dienų faktiškai jų išliko tik labai nedidelė dalis. Daugumą jų negražinamai sunaikino praėję šimtmečiai, didelę dalį apardė įvairūs lobių ieškojimai arba šiaip mėgėjai, kasinėję įvairiausiais tikslais. Taip pat didelė jų dalis sunaikinta nesąmoningai, atliekant įvairius žemės darbus.

Susidomėjimas Lietuvos archeologiniais paminklais siekia XIX a. pradžią, kai daugelis to meto kultūros darbuotojų, kaip kad Dionizas Poška (1757—1831), Teodoras Narbutas (1784—1864), Fridrichas Dubois de Montepereux (1798—1850), Liudvikas Adomas Jucevičius ir kt., ėmė kasinėti piliakalnius ir ypač, patraukusius jų dėmesį, pilkapius. Faktiškai šiais tyrinėjimais padaryta daug žalos, nes juos vykdė visiškai tam darbui nepasiruošę žmonės. Tai buvo tikrai archeologinių radinių rankiojimas ir jų kaupimas, kaip rodo ir garsusis Poškos „Baublys“¹. Tačiau, iš kitos pusės, jie davė ir teigiamų rezultatų, nes, kad ir kokie bebūtų šie kasinėjimai, jie kėlė susidomėjimą archeologiniais paminklais. Be to, kai kurie iš jų, pavyzdžiui, T. Narbutas, į archeologinius paminklus, kad ir labai nekritiškai, vis dėlto jau žiūrėjo kaip į istorinius šaltinius. Tai rodo jo didžiulis darbas „Dzieje narodu litewskiego“, išleistas 1835—1841 m. Vilniuje.

¹ Žr. Krótki spis niektórych starożytnych zabytków, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincyi Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza, przez Kajetona Niezabitowskiego. — Dziennik Wileński, 1823, t. II.

Kiek sistemingiau Lietuvos archeologinius paminklus imta tyrinėti tik XIX a. viduryje, kai apšiamai visoje Europoje prasidėjo ypatingas pagyvėjimas archeologijos srityje. Šis reiškinys ypač ryškus tuometinėje carinėje Rusijoje. Nepaprastai pagyvėja archeologinių paminklų tyrinėjimai, ypač pietiniuose rajonuose, steigiamos draugijos, kurios organizuoja ir yra atsakingos už šiuos tyrinėjimus, parengiami tyrinėjimų nuostatai¹.

Šis pagyvėjimas Rusijoje negalėjo neturėti įtakos ir Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėjimams. Tuo metu Lietuvoje ypač plačiai veikė Eustachas Tiškevičius (1814—1873), tyrinėjęs daugelį archeologinių paminklų ir bandęs duoti iš viso pirmąją sintetinę Lietuvos archeologijos apžvalgą². Jo iniciatyva 1856 metais buvo atidarytas Vilniuje Senienų muziejus, prie kurio pradėjo veikti Laikinoji archeologinė komisija; pastaroji turėjo organizuoti archeologinius tyrinėjimus ir apšiamai telkti šios rūšies specialistus. Drauge su Eustachu dirbo ir jo brolis Konstantinas Tiškevičius, tyrinėjęs daugiausia pilkapius³. Be to, ypač paminėtina Laikinosios archeologinės komisijos nario A. Kirko veikla. Be muziejinio darbo, jis taip pat vykdė tyrinėjimus rytų Lietuvoje⁴.

XIX a. viduryje pradėtą darbą nutraukė po 1863 m. sukilimo kilusi reakcija. Laikinoji archeologinė komisija uždaroma, Senienų muziejus perreformuojamas. Likvidavus centrinę įstaigą, darbas archeologijos srityje ilgesniam laikui sustojo. Susidomėjimas archeologinių paminklų tyrinėjimais pagyvėjo tik XIX a. pabaigoje, ruošiantis IX archeologų suvažiavimui Vilniuje, kuris įvyko 1893 m.⁵. Tuo tikslu tuometinis Vilniaus Senienų muziejaus direktorius F. V. Pokrovskis atliko stambaus masto tyrinėjimus rytiniuose Lietuvos rajonuose, kurių rezultatai paskelbti minėtojo suvažiavi-

¹ Labai didelį vaidmenį suvaidino 1859 m. Peterburge įkurta Imperatoriškoji archeologinė komisija ir 1864 m. įsteigta Maskvos archeologinė draugija.

² Žr. E. Tyszkiewicz, Rzót oka na zródła archeologii krajowej, Wilno, 1842.

³ Žr. K. Tyszkiewicz, O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodnej, Berlin, 1868.

⁴ Žr. A. K. Kirkor, Археологические разыскания. — Известия императорского археологического общества, 1859, т. I, стр. 15—19.

⁵ Maskvos archeologinė draugija kas treji metai stambesniuose centruose ruošdavo archeologų suvažiavimus. Suvažiavimo metu daromi pranešimai ir jiems paruošti atliekami darbai turėjo nušviesti tos srities, kurios centre jis buvo rengiamas, istoriją.

mo darbuose¹. Be to, ruošiantis suvažiavimui, F. V. Pokrovskis sudarė albumą², surengė parodą, išleido tos parodos katalogą, surinko duomenų archeologiniam žemėlapiui. Apšiamai, IX-sis archeologų suvažiavimas turėjo didelės reikšmės Lietuvos archeologijos vystymuisi, jame buvo perskaityta daug pranešimų archeologijos klausimais, kėlusiais susidomėjimą Lietuvos istorija. Be IX-jo, paminėtinas ir X-sis archeologų suvažiavimas, įvykęs Rygoje 1896 m. Jame buvo keliami klausimų, liečiančių ir Lietuvos archeologiją³. Tam tikrą vaidmenį suvaidino ir Peterburgo Imperatoriškoji archeologinė komisija, siųsdama atskirus žmones į Lietuvą tyrinėti archeologinių paminklų. Iš jų jau XX a. pradžioje paminėtini V. A. Kaširskis, 1907—1908 m. tyrinėjęs Mažulėnų piliakalnį, J. S. Abramovas, 1909—1910 m. tyrinėjęs Berčiūnų, Pakalniškių, Reginėnų pilkapius ir kt.

Žymų įnašą į Lietuvos archeologiją įnešė vienas stambiausių XX a. pradžios rusų archeologų — A. A. Spicynas (1856—1931)⁴. Jis pats Lietuvos archeologinių paminklų netyrinėjo, tačiau, nuo 1892 m. dirbdamas Peterburgo Imperatoriškoje archeologinėje komisijoje, turėjo galimybę iš siunčiamų įvairių asmenų ataskaitų susipažinti su vykdomais tyrinėjimais. Stambiausias, daugiau apibendrinančio pobūdžio jo veikalas yra „Литовские Древности“, kuriame jis bandė apžvelgti visų laikotarpių Lietuvos archeologinius paminklus⁵.

Tuo pačiu metu Lietuvos archeologijos srityje pradeda darbuotis ir vietiniai kultūros darbuotojai. Paminėtinas Tadas Daugirdas (1852—1919), tyrinėjęs daugelį laidojimo paminklų, kurių svarbiausieji yra Vizdergių pilkapiai, Paluknio ir Imbarės plokštiniai kapinynai⁶. Visi T. Daugirdo darbai pasižymi dideliu kruopštumu, be to, jis buvo pirmasis Lietuvos archeologas, pradėjęs gana sistemingą senovės paminklų registravimo darbą. Didelį savo rinkinį jis paliko Kauno Muziejui (dabar jis yra M.-K. Čiurlionio vardo

¹ Труды Виленского отделения Московского Предварительного Комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда, Вильна, 1893; Труды IX-ого археологического съезда в Вильне 1893 г., т. I, 1895 г.; т. II, 1897 г.

² Жр. Ф. В. Покровский, Виленский Музей Древности, 1892 г.

³ Труды X-ого археологического съезда в Риге 1896, т. I, Москва, 1899.

⁴ Жр. Советская археология, т. X.

⁵ Tauta ir Žodis, III t., 1925.

⁶ Jo tyrinėjimų duomenys paskelbti leidinyje „Pamiętnik Fizeograficzny“, t. VI, VIII, X.

Dailės muziejaus Pirmykštės dailės skyriuje), kuriame dirbo iki pat mirties. Taip pat paminėtini V a n d a l i n a s Š u k e v i č i u s, daugiausia domėjęsis akmens amžiaus tyrinėjimais¹ ir L i u d v i k a s K š y v i c k i s (1859—1939), žinomas Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas. Iš pradžių jis tik lankė piliakalnius ir juos aprašė savo žinomajame veikale „Žemaičių senovė“², vėliau tyrinėjo Dūkšto, Petrašiūnų, Gabrieliškių, Veronių, Veliuonos, Moškėnų ir Derbutų piliakalnius³.

Aplamai, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vykdomi jau žymiai platesnio masto archeologiniai tyrinėjimai, skelbiami šių tyrimų rezultatai ir archeologinę medžiagą stengiamasi moksliskai interpretuoti. Tačiau kokios nors istorinės problemos dar nesprenžiamos.

Buržuazijai paėmus valdžią Lietuvoje, darbas archeologijos srityje vėl ilgesniam laikui nutraukiamas. Archeologijos padėtį buržuazijos valdymo metu apibūdina jau vien tas faktas, kad buržuazinė Lietuva buvo vienintelė Europoje šalis, neturėjusi specialaus paminklų apsaugos įstatymo. Archeologiniai paminklai ilgą laiką buvo palikti likimo valiai. Šiuo metu atskiri tyrinėtojai, pvz., P. T a r a s e n k a, tyrinėjęs kai kuriuos rytų Lietuvos piliakalnius⁴, dirbo savo paties iniciatyva. V. N a g e v i č i a u s vykdyti Apuolės ir Impilties piliakalnių, taip pat kai kurių kapinynų vakarinėje Lietuvoje⁵, tyrinėjimai buvo daugiau propagandinio, o ne mokslinio pobūdžio. Sistemingiau archeologijos mokslo srityje pradėta dirbti tik nuo 1936 m., kai, įkūrus Vytauto Didžiojo Kultūros muziejų⁶, archeologijos sričiai vadovauti pradėjo jame susiformavęs vadinamasis „Priešistorinis skyrius“. Šio skyriaus iniciatyva buvo atlikti keliolikos labiausiai ardomų laidojimo paminklų tyrinėjimai, siekiant

¹ Žr. W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim i Trockim. — Światowit, t. III.

² Žr. L. Krzywicki, Żmódz starożytna, Warszawa, 1906, lietuvių kalba pasirodė 1928 m.

³ Žr. L. Krzywicki, Grodziska gorno-litewskie. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. t. XXII ir XXIV; Piliaknia pod wsią Petraszunami. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. V, Wilno, 1914, str. 1—27; Piliaknia w Gabryeliszkach, Warszawa, 1931. Veliuonos piliakalnio tyrinėjimų duomenys yra Kauno valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

⁴ P. Tarasenko kasinėjo Velykuškių, Vozgėlių, Mielanų ir kt. piliakalnius. Žr. jo Lietuvos piliakalniai, Vilnius, 1956.

⁵ Laidojimo paminklų tyrinėjimų duomenys paskelbti „Senovės“ I t.

⁶ Dabartinis Kauno Valstybinis M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejus.

juos išgelbėti. Ištiesai nebuvo ištirtas nė vienas archeologinis paminklas¹. Nebuvo tam darbui pasiruošusių žmonių, nes Kauno universitetas neruošė specialistų.

Darbas archeologijos mokslo srityje suintensyvėjo tik 1940 m., atkūrus tarybinę santvarką Lietuvoje. Tų pačių metų liepos 20 d. buvo išleistas iš viso pirmasis kultūros paminklų apsaugos įstatymas, kuriuo visi paminklai paskelbiami visuomenės nuosavybe. Jų ardymas baudžiamas, kaip valstybės turto naikinimas. Tuo pačiu ir archeologiniai paminklai buvo įstatymu apsaugoti. Jau pirmaisiais tarybiniais metais buvo vykdomi daugelio archeologinių paminklų tyrinėjimai vakariniuose Lietuvos rajonuose². 1940 metais Vilniaus Valstybiniame universitete buvo įkurta Archeologijos katedra, kuriai pavesta ruošti šios srities specialistus³.

Pirmaisiais tarybiniais metais pradėtąjį darbą keliems metams nutraukė hitlerinė okupacija. Pokario metais jis sėkmingai dirbamas toliau. Užgydžius karo padarytas sunkias žaizdas, ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į kultūros paminklus, kurie karo metu labai nukentėjo. 1948 m. išleistas TSRS Ministrų Tarybos nutarimas, kuriuo suvienodinama senovės paminklų apsauga visose tarybinėse respublikose. Kultūros paminklų apsaugos darbui pagerinti Lietuvos TSR teritorijoje 1949 m. kovo 21 d. Lietuvos TSR Ministrų Taryba išleido specialų nutarimą Nr. 184, kuriuo kultūros paminklų apsauga pavedama rajonų (miestų) vykdomiesiems komitetams, o vadovavimas ir kontrolė — Lietuvos TSR Kultūros ministerijai ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybiniam statybos ir architektūros reikalų komitetui, priklausomai nuo paminklų rūšies (žr. priedą Nr. 1). Archeologinių ir istorinių paminklų apsauga bei jų apskaita rūpinasi Muziejų ir kultūros paminklų skyrius Lietuvos TSR Kultūros ministerijos žinioje. Šioje įstaigoje yra visų žinomų archeologinių paminklų sąrašai, atskiriems paminklams sudarinėjami pasai, kuriuose įrašomi visi turimieji duomenys apie paminklą (žr. priedą Nr. 2). Siekdamas padaryti paminklų apsaugą efektingesnę ir užkirsti kelią paminklų ardymams, Muziejų ir kultūros paminklų sky-

¹ Tuo metu vykdytų tyrinėjimų išdavos paskelbtos „Senovės“ IV t. J. Puzino straipsnyje „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys“. Jame pateikti ir ankstyvesniųjų tyrinėjimų rezultatai.

² Tyrinėti laidojimo paminklai Kurmaičiuose, Senkuose, Ankštakiuose, Tūbaučiuose, Reketėje, Laiviuose, Kiauleikiuose, Ginteliškėje, Lazdininkuose, Jazduose ir kt., daugiausia Kretingos ir Salantų rajonuose.

³ Dabar Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Archeologijos-etnografijos katedra.

rius ėmėsi sudarinėti apsaugos įsipareigojimus su atskiromis įstai-
gomis ar kolūkiais, kurių teritorijoje esama archeologinių pa-
minklų (žr. priedą Nr. 3). Tam tikslui surašomas ekspertinės
komisijos defektinis aktas, kuriame nurodomas paminklo stovis ir
būtiniausios priemonės paminklui apsaugoti (žr. priedą Nr. 4).
Kiekvienais metais auga jaunų specialistų skaičius. Nuolatinis
kadru papildymas jaunais specialistais įgalina vystyti platesnio
masto tyrinėjimus. Vykdomos žvalgomosios ekspedicijos į atskiras
Lietuvos sritis¹. Kiekvienų metų vasarą įvairiose Lietuvos vietose
dirba stacionarinės ekspedicijos². Rimtas dėmesys atkreiptas į ry-
tinių Lietuvos rajonų archeologinių paminklų tyrinėjimus³. Pereita
prie stambesnių objektų, kaip piliakalnių, pilių ir net Vilniaus mies-
to tyrinėjimų⁴. Šios srities darbuotojai, įsisavinę marksizmo-len-
nizmo pagrindus ir tinkamai interpretuodami archeologinę medžia-
gą, pajėgia kelti daugelį istorinių problemų. Vis dažniau spaudoje
pasirodo atskiri straipsniai archeologijos klausimais, rašomi didesni
apibendrinamojo pobūdžio darbai⁵. Didelę pagalbą teikia broliškų
respublikų ir ypač Maskvos bei Leningrado archeologai. Vystant
Lietuvos archeologiją ir ugdant archeologų kadrus, didžiulę reikš-
mę turi archeologų suvažiavimai, ypač Pabaltijo archeologijos klau-
simais, kurių jau įvyko trys⁶. Partijos ir Vyriausybės rūpesčiu šiuo
metu dedamos visos pastangos kuo trumpiausiu metu pašalinti per-

¹ LTSR MA Istorijos instituto žvalgomosios ekspedicijos vyko: 1948 m. — į vakarinius Lietuvos rajonus; 1949 m. — į šiaurės rytų Lietuvą (buv. Zarasų ir Rokiškio apskr.); 1953 m. — į Kauno HES, išžvalgant vidurinio Nemuno pakrantes nuo Kauno iki Alytaus; 1954 m. — į pietines Užnemunės dalis ir 1955 m. — į pietryčių Lietuvą (Varėnos, Eišiškių, Salčininkų, N. Vilnios, Trakų rajonai).

² Archeologines ekspedicijas organizuoja LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos-etnografijos sektorius, Vilniaus Valst. V. Kapsuko vardo Archeologijos-etnografijos katedra, Kauno Valstybinio M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejus, Trakų Kraštotyros muziejus; 1956 m. į šį darbą įsijungė Šiaulių „Aušros“ muziejus.

³ Intensyviau pradėti tyrinėti nuo 1951 m. 1951—1956 metais tyrinėta daugelis pilkapių Salčininkų, Vilniaus, Trakų, Nemenčinės, Jiezno ir kituose rajonuose. 1952—1954 m. ištirtas Nemenčinės piliakalnis, 1954—1955 m. — Migonių piliakalnis, gyvenvietė ir pilkapiai.

⁴ 1955 m. pradėti Vilniaus miesto tyrinėjimai šiaurinėje Gedimino kalno papėdėje, kurie buvo tęsiami ir 1956 m. Be to, 1956 m. buvo vykdomi kasinėjimai dabartiniame Dainų slėnyje. Ryšium su vykdomais restauraciniais darbais, tyrinėjamos Kauno ir Trakų pilys.

⁵ Naujausią archeologinę literatūrą žr. knygos pabaigoje.

⁶ 1949 m. — Leningrade, 1951 m. — Tartu ir 1955 m. — Vilniuje.

imtą iš buržuazijos valdymo laikotarpio atsilikimą Lietuvos archeo-
logijos srityje. Šiame darbe, ypač archeologinių paminklų apsaugos
srityje, daug gali ir turi padėti kraštotyros muziejai, įvairios kraš-
totyrinės organizacijos, moksliniai būreliai, taip pat plačiosios liau-
dies masės.

PIRMINIS ARCHEOLOGINIŲ PAMINKLŲ ISTYRIMAS

Išaiškinti atskiro archeologinio paminklo pobūdį bei savitumus,
nustatyti jo tikslią chronologiją galima tiksliai sistemingai ir nuo-
dugniai jį ištyrus. Tam būtina vykdyti archeologinius kasinėjimus.
Moksliniai archeologinių paminklų kasinėjimai gali būti vykdomi tik
specialistų-archeologų, turinčių teorinį ir praktinį pasiruošimą.
Tokie bet kurio archeologinio paminklo kasinėjimai reikalauja iš
tyrinėtojo nepaprastai didelio kruopštumo ir ypatingo atsakomybės
jausmo. Negalima pamiršti to fakto, kad tyrinėjamas paminklas
kasinėjimų metu dažniausiai būna negražinamai suardomas, todėl
ypač svarbus yra kasinėjimų lygis. Paprastai archeologiniai kasi-
nėjimai yra laikomi tikrai moksliniai ir leistini tik tuo atveju, jei
gautieji kasinėjimų rezultatai duoda pilną ištirto paminklo vaizdą
ir leidžia bet kuriuo metu jį lengvai rekonstruoti.

Tam tikslui tyrinėjimų metu yra vedamas nepaprastai smulkus
ir tikslus tiriamojo paminklo fiksavimas: vedamas tyrinėjimų die-
noraštis, sudarinėjami planai, fotografuojamas ar piešiamas pats
tiriamasis objektas bei atskiros jo detalės¹. Tačiau pats fiksavi-
mas yra tik pagalbina vaizdinė priemonė; atspindinti atliktą darbą
tyrinėjimų metu. Dėl to ypač svarbu yra tinkamai atlikti pačių ka-
sinėjimų procesą. Iš tyrinėtojo reikalaujama, kad jis būtų ne tik
gerai įsisavinęs kasinėjimų techniką, kuri savo ruožtu yra priklausoma
nuo atskirų archeologinių paminklų rūšies, bet kad šalia to
jis turėtų pakankamai teorinių žinių. Tik tuo atveju bus galima
pasekti ir išryškinti daugelį būdingų tiriamojo paminklo detalių,
kurių ne specialistas paprastai visai nepastebi. Jau vien pats fak-
tas, kad kai kurie archeologiniai paminklai yra tyrinėjami net kele-
rius metus, rodo šių tyrinėjimų sudėtingumą ir kruopštumą. Pagrin-
dinis paties darbo proceso uždavinys yra atidengti tiriamą paminklą

¹ Žr. atskirų tyrinėtų archeologinių paminklų nuotraukas ir planus I-je darbo dalyje.

su visomis jo detalėmis pirminėje padėtyje taip, kaip jis išliko iki mūsų dienų.

Sitokie tyrinėjimai yra ne kas kita, kaip nuodugnus istorinio šaltinio iššifravimas, kuriuo vėliau gali pasinaudoti ir kiti tyrinėtojai. Įvairių mėgėjų kasinėjimai, kurių tikslas dažniausiai yra tik radinių prirankiojimas, yra didelė žala istorijos mokslui, nes palikti žemėje ankstyvųjų Lietuvos gyventojų įvairūs ir kartais labai svarbūs pėdsakai lieka visai nepastebimi. Dėl to vykdyti atskirų paminklų kasinėjimus nepasiruošusiems šiam darbui žmonėms griežtai draudžiama. Pažeidžiantieji šį draudimą paprastai patraukiami teismo atsakomybėn už istorinių paminklų ardymą. Norintis tyrinėti archeologinį paminklą turi gauti oficialų leidimą, vadinamąjį „atvirą lapą“, kurį išduoda organizacija, atsakinga už archeologinių paminklų tyrinėjimą, šiuo atveju LTSR MA Istorijos institutas. Šiame „atviraime lape“ paprastai turi būti nurodoma tyrinėtojo pavardė ir tiriamasis objektas. Gavęs „atvirą lapą“, tyrinėtojas 6 mėn. laikotarpiu turi šį lapą išdavusiai įstaigai raštu pateikti išsamią mokslinę ataskaitą, patikslintą brėžiniais, fotonuotraukomis, piešiniais, pridėdamas surastųjų radinių sąrašą. Patys radiniai pagal atitinkamą aktą perduodami muziejui.

Tačiau prieš vykdant sistemingus, mokslinius archeologinių paminklų tyrinėjimus, būtina yra atlikti vadinamąjį pirminį jų ištyrimą. Šis darbas nereikalauja specialaus pasiruošimo, jį gali atlikti kiekvienas muziejaus darbuotojas ar moksleivis, taip pat kiekvienas besidomintis savo krašto archeologiniais paminklais. Didžiausią pagalbą šioje srityje galėtų ir turėtų atlikti kraštotyros muziejai, kurių darbo plane rūpinimasis savo rajono archeologiniais paminklais turėtų užimti svarbią vietą. Kraštotyros muziejų ir kitų kraštotyrynų organizacijų darbe paprastai yra išskirtini trys pagrindiniai momentai:

1. žinių rinkimas apie archeologinius paminklus ir jų pirminė registracija,
2. žvalgomųjų ekspedicijų vykdymas,
3. archeologinio žemėlapio sudarymas.

Šis darbas turėtų apimti vieną kurį nors rajoną, kurio, pavyzdžiui, centre yra kraštotyros muziejus. Atskiros kraštotyrynės organizacijos gali paimti net mažesnę teritoriją, tam tikrą rajono dalį ir pan.

Zinių rinkimas apie archeologinius paminklus ir jų pirminė registracija

Renkant pirmines žinias apie kurio nors rajono archeologinius paminklus, galima pasinaudoti jau esamais literatūriniais duomenimis ir net žodiniu atskirų asmenų pranešimu. Sėkmingai gali būti panaudojami jau esami Muziejų ir kultūros paminklų skyriuje duomenys. Be abejo, tokia pirminė registracija yra daugiau ar mažiau apytikrio pobūdžio, ją dar reikia patikrinti bei patikslinti. Tačiau pačioje darbo pradžioje ji yra būtina. Paminklų registracijai gali būti naudojamos specialios kortelės, 1938 m. pasiūlytos O. Baderio¹, o vėliau propaguojamos P. A. Suchovo². Jos paprastai sugrafuojamos ir užpildomos taip:

1	2	3

Pirmoje brėžinio skiltyje nurodoma paminklo rūšis (piliakalnis, pilkapiai, plokštinis kapinynas, stovykla ir t. t.), pažymint, kaip paminklas vadinamas vietos gyventojų, jeigu tie duomenys yra. Jei turima reikalo su atskiru archeologiniu radiniu, nurodoma jo paskirtis ir medžiaga, iš kurios jis pagamintas (akmeninis kirvis, žalvarinė segė, geležinis ietigalis ir t. t.). Jeigu radinio paskirtis ar paminklo rūšis neaiški, šalia jo pavadinimo skliausteliuose rašomas klausukas.

Antroje skiltyje nurodomas gautųjų žinių šaltinis. Jeigu duomenys paimti iš literatūros, pažymėti, iš kokios. Jeigu žinias su-

¹ Žr. O. H. Бадер, По следам наших первобытных предков, Москва, 1938.

² Žr. П. А. Сухов, Археологические памятники, их охрана, учет и первичное изучение, Москва—Ленинград, 1941.

teikė asmuo, būtina nurodyti jo pavardę, vardą ir gyvenamąją vietą. Jei žinios gautos apklausinėjimo būdu, nurodyti, kas surinko šias žinias ir pan. Visi šie duomenys reikalingi tam, kad kiekvienu atveju galima būtų patikrinti šaltinio teisingumą.

Pagaliau trečiojoje skiltyje užrašomas tikslus paminklo adresas, nurodant rajoną, apylinkę ir kaimą.

Likusioje kortelės dalyje duodamas smulkus ir tikslus paminklo aprašymas, nurodant jo topografinę padėtį, teritoriją, kurioje yra aprašomasis archeologinis paminklas, jo stovį ir kitus svarbiausius duomenis. Jei aprašomas atskiras archeologinis radinys, be visų kitų duomenų, dar nurodyti, kur jis yra, jei perduotas į muziejų — į kokį. Apačioje turi būti kortelę užpildžiusio žmogaus parašas ir sudarymo data.

Toksai, kad ir apytikris, žinių surinkimas yra be galo svarbus, padeda orientuotis esamuose archeologiniuose paminkluose, padeda lengviau pasiruošti žvalgomosios ekspedicijoms, o iš dalies jau yra padedamas pagrindas sudaryti archeologinį žemėlapi.

Žvalgomosios ekspedicijos ir jų uždaviniai

Žvalgomųjų ekspedicijų darbo profilis labai skiriasi nuo stacionarinių, kurios, kaip buvo sakyta, gali būti vykdomos tik specialistų-archeologų. Žvalgomųjų ekspedicijų metu archeologiniai paminklai paprastai nekasinėjami, dėl to jos gali būti vykdomos ir ne archeologų. Jų metu kasinėjama tik ypatingesniais atvejais (gelbstint nuo visiško sunaikinimo) ir tik dalyvaujant specialistui-archeologui. Žvalgomųjų ekspedicijų darbo pobūdį ir kryptį apsprendžia skirtingi jų uždaviniai, kurie būtų tokie:

1. surinkti ir patikslinti žinias apie archeologinius paminklus lauko sąlygomis,
2. išaiškinti naujus archeologinius paminklus,
3. detalai aprašyti atskirą paminklą,
4. surinkti radinius, esančius paviršiuje.

Paprastai žvalgomosios ekspedicijos vykdomos pagal iš anksto paruoštą ir numatytą maršrutą. Maršrutui paruošti kaip tik nepaprastai didelės reikšmės turi sudarytosios kortelės. Faktiškai tai yra gairės tolesniam darbui. Kartais jos gali pasirodyti nepakankamai pilnos ar tikslios, bet tai nemažina jų reikšmės. Jos kaip tik papildomos žvalgomosios ekspedicijos metu.

Žvalgomųjų ekspedicijų metu visada išaiškėja nauji, ligi šiol nežinomi archeologiniai paminklai, o kai kurie buvę sąrašė iškrinta, paaiškėjus, kad jie neteisingai kaipo tokie buvo traktuojami. Išaiškinant naujus archeologinius paminklus, labai svarbu užmegzti ryšį su vietos gyventojais, besidominčiais savo krašto istoriniais paminklais, ypač inteligentija ir moksleivija.

Patikrinus žinomų archeologinių paminklų turimus duomenis arba išaiškinus naujus, labai svarbu, kiek vienus, tiek ir kitus tinkamai išžvalgyti ir juos aprašyti. Aprašant bet kurį archeologinį paminklą, turi būti suteikiamos tokios žinios:

1. Paminklo rūšis (piliakalnis, pilkapynas, plokštinis kapinynas, stovykla ir t. t.) ir jo pavadinimas, jei toks yra. Labai dažnai vietos gyventojai jų teritorijoje esantį paminklą įvairiai vadina, tad reikia nurodyti ir šį pavadinimą.

2. Paminklo adresas (rajonas, apylinkė, kaimas).

3. Paminklo topografinė padėtis, atsižvelgiant į upes, kelius, gyvenamąsias vietas ir t. t.

4. Kieno teritorijoje ir žinioje yra paminklas (kolūkio, tarybinio ūkio, įmonės ir t. t.). Jeigu jis naudojamas, nurodyti kaip.

5. Detalus paminklo aprašymas, aptariant jo formą, nurodant dydžius, paminklo kryptį, vienetų skaičių (tas ypač svarbu grupiniams paminklams, pvz., pilkapiams) ir medžiagą, jei turima reikalo su atskiru radiniu. Jeigu piliakalniuose ar kitos rūšies gyvenvietėse matyti kultūrinis sluoksnis — išsamiai ir aiškiai jį apibūdinti, nurodant kultūrinio sluoksnio storį, sąstatą, pavienius jamė randamus radinius ir t. t.

6. Paminklo stovis (ariamias, vandens plaunamas ir pan.), nurodant priemones, būtinas išsaugoti paminklą.

Visos šios žinios yra nepaprastai svarbios ir būtinos, sudarant atskiro archeologinio paminklo pasą (žr. priedą Nr. 2). Jas dar papildo būtiniausi piešiniai, brėžiniai bei planai (apie jų sudarymą žr. sekančiame skyriuje). Ypač svarbu sudaryti situacinį ir paties paminklo planą. Be to, prie visų šių duomenų reikia pridėti gerą paties paminklo bei jo apylinkių nuotrauką.

Išžvalgčius ir įvairiapusiškai užfiksavus paminklą, būtina surinkti visą judomą medžiagą paminklo paviršiuje, žinoma, jeigu tokia yra. Ji labai padės nustatyti paminklo datą, taip pat papildys atskiro rajono muziejaus fondus.

Surinktieji radiniai turi būti atsargiai ir gerai supakuojami, ypač tie, kurie yra iš trapesnės medžiagos arba išlikę prastesniame

stovyje. Geriausiai kiekvieną radinį skyrium įvynioti į ligniną (jei toks yra) arba į minkštą popierių ir sudėti į popierinį maišelį ar į popierinę dėžutę taip, kad kelionės metu jie nejudėtų ir nesutrupėtų. Be to, kad surinktieji paviršiuje radiniai moksliniu požiūriu būtų pilnaverčiai, jie privalo turėti tikslią metriką, t. y. tokius duomenis: 1. radinio radimo vieta (kolūkis, apylinkė, rajonas), 2. radinio radimo aplinkybės (kokiame gylyje, kokioje žemėje, su kokiais kitais radiniais ir kt.) ir 3. radėjo pavardė, vardas, gyvenamoji vieta, data. Šiems duomenims užrašyti gali būti panaudojamos jau minėtos kortelės.

Jeigu tokius žvalgymo darbus dirbtų kokios nors kitos kraštotyrinės organizacijos ar būreliai, visa medžiaga turi būti perduota rajoniniam ar centriniam respublikos muziejui.

Žvalgomųjų ekspedicijų rezultatus didele dalimi apsprendžia tinkamas joms pasirengimas. Be maršruto paruošimo, labai svarbu apsirūpinti būtinais paminklų matavimo ir fiksavimo priemonėmis.

Pirmiausia, būtina yra turėti žemėlapi, kuris padės orientuotis pasirinktoje teritorijoje. Geriausiai vartoti 1 : 100 000 mastelio žemėlapi.

Patys būtinausi matavimo įrankiai yra šie:

1. ruletė (mažiausiai 20—25 m ilgio medžiaginė arba metalinė juosta), kuri paprastai naudojama pagrindiniams ilgio matavimams horizontalinėje padėtyje;

2. gairės (2—4 m ilgio, 3—5 cm skersmens, nudažytos baltai-raudonai kas 10—20 cm pakaitomis, apačioje apkaustytos metalu, 3—4 vienetai), būtinos matavimui lazdos;

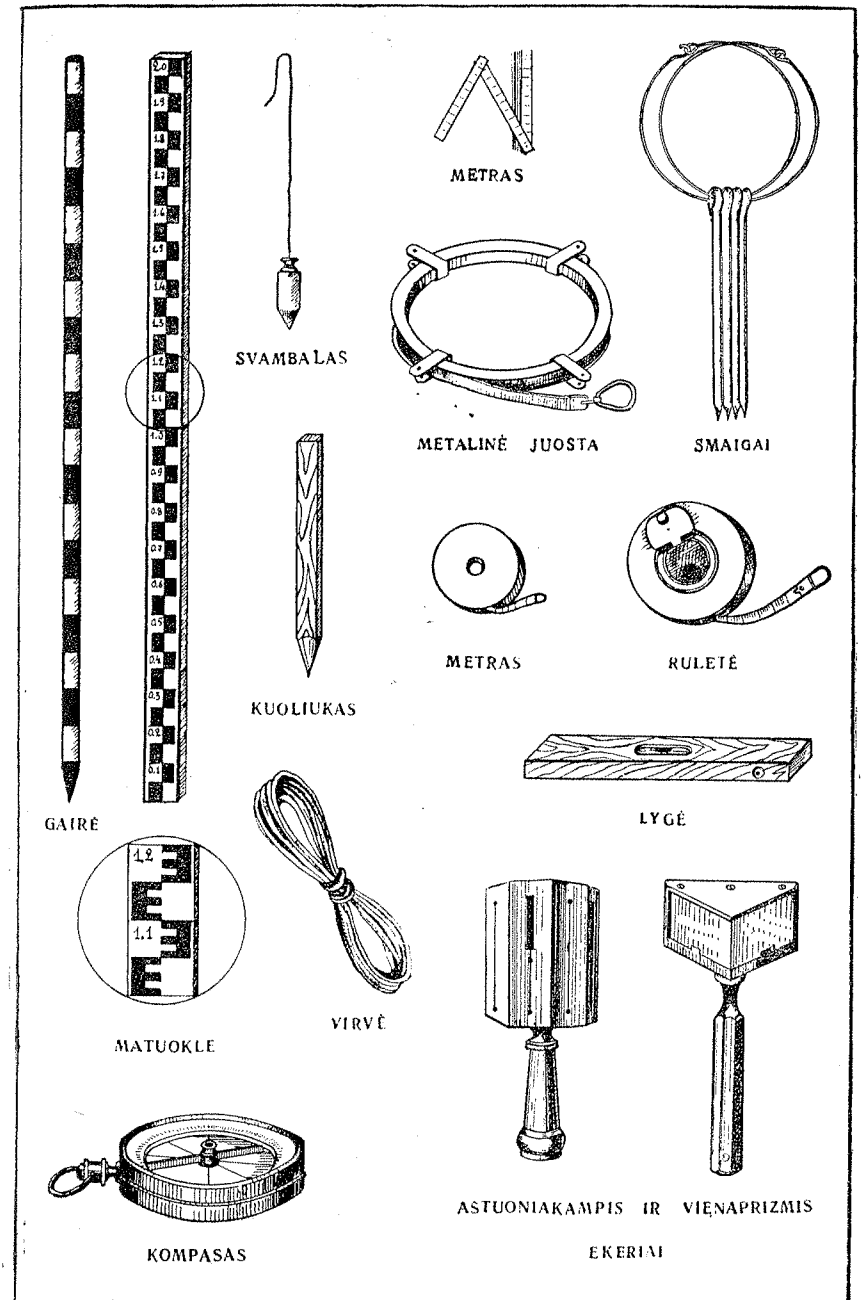
3. matuoklė (2—3 m ilgio, dažniausiai lankstoma, tačiau neturi būti jokio išlenkimo ištiestoje padėtyje) vartojama ilgiui matuoti ir niveliavimui;

4. dvimetris (metalinė ar medinė), vartojama įvairiems nuotoliams matuoti;

5. lygė (gali būti padaryta specialiai, tačiau gali būti naudojama ir toji, kuri vartojama statyboje), būtina matuoklės tiesumui nustatyti;

6. kompasas, kurio pagalba nustatomi atskirų taškų kampai, taip pat pasaulio šalis;

7. ekeris arba kampainis kampų statmeniui nustatyti (jo neturint, gana tiksliai galima pasinaudoti kompasu);

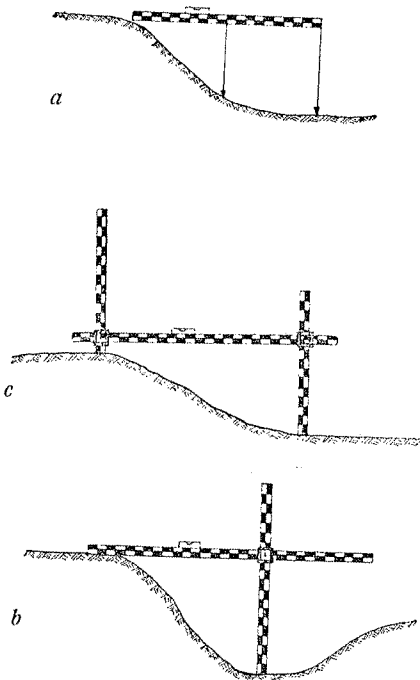
90. Matavimo įrankiai.

8. svambalas (paprastai du vienetai), kurio pagalba nuleidžiami statmenys nuo matuoklės iki tereno;

9. metaliniai smaigai arba mediniai kuoliukai, naudojami atskiriems taškams atžymėti terene;

10. virvė, vartojama tiesiai linijai tarp atskirų taškų išvesti (90 pav.).

Be šių išvardintųjų būtiniausių matavimo įrankių, kai kuriais atvejais, ypač platesnio masto žvalgomųjų ekspedicijų metu, galima naudoti ir sudėtingesnes matavimo priemones, pvz., labai praktiškas įrankis reljefiniam terenui matuoti yra dvi, tarpusavyje laisvai sujungtos stačiu kampu, matuoklės. Prie horizontalios matuoklės, be to, dar pritvirtinama lygė (91 b pav.). Galima turėti dar sudėtingesnį įrengimą, kuris susideda iš dviejų vertikalių ir vienos horizontalios matuoklės taip pat su pritvirtinta prie pastarosios lyge (91 c pav.). Tačiau visai pakankamas reljefo matavimui įrankis yra viena matuoklė, lygė ir du svambalai (91 a pav.).

91. Įrankiai reljefiniam terenui matuoti.

1. braižymo ir piešimo įrankiai (pieštukai, trintukas, liniuotė, trikampis, milimetrinis popierius, tušas, braižyklė ir kt.) atskirų paminklų piešiniams ir planams sudaryti;

3. planšetė (geriau turėti specialią, pagamintą lauko sąlygoms, tačiau galima naudoti paprastą faneros lapą);

4. kortelės paminklų registracijai (gali būti jau minėtos formos);

5. fotoaparatas, viena patikimiausių ir svarbiausių fiksavimo priemonių, be kurio neįmanomas žvalgomųjų ekspedicijų darbas.

Be abejo, visos išvardintosios pagalbinės priemonės nesudaro griežtos taisyklės. Kiek ir kokias priemones galima pasiimti, iš dalies apsprendžia ir žvalgomųjų ekspedicijų vykdymo pobūdis. Faktiškai, geriausia žvalgomasias ekspedicijas vykdyti dviem žmonėms ir pėsčiomis, tada, suprantama, tegalima pasiimti pačius būtiniausius įrankius ir, gal būt, tik tuos, kurie sutilptų kuprinėje. Pėsčiųjų žvalgymas yra patogesnis tuo, kad galima sėkmingiau pasiekti bet kurį archeologinį paminklą. Tačiau iš kitos pusės, suprantama, kad paminklų išmatavimai ir aprašymas bus tikslesnis, jei bus panaudoti tobulesni įrankiai. Vykdamas platesnio masto žvalgomasias ekspedicijas ir turintis savo žinioje sunkvežimį (tai patogiau tam tikslui susisiekimo priemonė), būtiniausių įrankių paėmimo klausimas nustoja savo reikšmės.

Archeologinių žemėlapių sudarymas

Archeologiniai žemėlapiai — geriausia vaizdinė priemonė parodyti atskirų paminklų ar radinių paplitimą tam tikroje teritorijoje. Galima sudaryti visos respublikos arba kurios nors jos dalies archeologinį žemėlapi, tačiau, turint prieš akis kraštotyrinį darbą, labai pageidautina, kad kiekvienas rajoninis muziejus turėtų savo rajono archeologinį žemėlapi, kuriame aiškiai atsispindėtų esamų paminklų rūšys, jų skaičius, laikotarpis ir net stovis.

Visapusiškas išžvalgymas ir žinių apie atskiro rajono archeologinius paminklus surinkimas faktiškai jau sudaro archeologinio žemėlapio pagrindą. Belieka tiksliai techniškai pusė — pažymėti šiuos paminklus žemėlapyje. Archeologiniai žemėlapiai paprastai sudaromi dvejopu pagrindu: 1. kai žemėlapyje žymima tam tikra viena archeologinių paminklų ar atskirų radinių grupė; 2. kai žemėlapyje žymimi visi įvairūs paminklai ar radiniai.

Antruoju atveju labai svarbu įsidėmėti, kad žemėlapis turi būti lengvai įskaitomas, dėl to svarbu atkreipti dėmesį į šiuos momentus: 1. negalima vartoti per daug sutartinių ženklų; 2. parinkti žemėlapiui atitinkamą mastelį (paprastai praktikuojamas 1 : 100 000); 3. jeigu žemėlapyje pažymimi paminklai, kiekvienas jų turi būti numeruotas, kad paminklą galima būtų susieti su turimu atskiru aprašymu.

Šiuo metu siekiama ženklus, kuriais žymimi atskiri archeologiniai paminklai, suvienodinti. Daugelis jų jau yra pastovūs ir jiems nereikia specialių paaiškinimų. Pagrindiniai iš jų yra šie:

	pilkapis		paskiras radinys
	plokštinis kapas		lobis
	piliakalnis		volas, pylimas
	stovykla, gyvenvietė		architektūrinis statinys

Be to, tam tikrais atžymėjimais galima nurodyti dar paminklo vidaus pobūdį ir net jo struktūrą, pvz.:

	pilkapis su griautiniu kapu		griautinis kapinynas
	pilkapis su degintiniu kapu		degintinis kapinynas
	pilkapis su akmenų vainiku		moneta
	pilkapis supiltas iš akmenų		monetų lobis

Turint reikalo su grupiniais paminklais ir norint juos pažymėti žemėlapyje, galima vartoti tokius ženklus:

	+	iki 10 pilkapių vienoje grupėje
	++	nuo 10 iki 100 pilkapių vienoje grupėje
	+++	daugiau kaip 100 pilkapių ir t. t.

Tačiau galima nurodyti net tikslų skaičių, įrašant jį į ženklą vidų, pvz., 25 (pilkapių grupė iš 25 pilkapių). Šitokius žymėjimus reikia daryti apgalvotai ir atsargiai, kad šių skaičių nesupainiojus su atskiro paminklo numeracija, kuri paprastai dedama ženklui apačioje.

Kartais žemėlapyje gali būti nurodomas net paminklo stovis:

			apnaikintas
			sunaikintas
			duomenys neaiškūs

Galima nurodyti net paminklo amžių. Paprastai tai daroma spalvų pagalba, pvz.:

akmens amžius — raudona spalva,
 žalvario amžius — geltona,
 ankstyvasis geležies amžius (500—0) — mėlyna,
 pirmieji m. e. amžiai — (0—400) — žalia,
 nuo 400—850 laikotarpis — ruda,
 vėlyvasis geležies amžius (850—1250) — violetinė,
 rašytinės istorijos laikai — juoda,
 neaiškūs laikotarpis — pilka.

PAPRASCIAUSI TECHNINIAI BŪDAI TYRINĖJANT ARCHEOLOGINIUS PAMINKLUS

Atskiro archeologinio paminklo aprašymas nebus pakankamai išsamus, jei jis nebus pailiustruotas sudarytu planu, fotonostrauka ar bent piešiniu. Vaizdingiausia ir tiksliausia fiksavimo priemonė tyrinėjant archeologinius paminklus yra atitinkamų planų (situacinio ir paties paminklo) sudarymas.

Tam tikslui reikia mokėti bent pačius nesudėtingiausius matavimus¹. Jie gali būti atliekami be ypatingo pasiruošimo ir, palyginti, trumpu laiku. Patys matavimai, žinoma, negali būti atliekami vieno žmogaus. Mažiausiai tenka dirbti dviese ar net trise. Jei žvalgomosios ekspedicijos sudėtis yra nedidelė, galima pasikviesti į talką artimiausios mokyklos mokinius, kurie visada padės.

Tereno matavimai paprastai yra dvejopi — horizontalūs ir vertikalūs. Horizontalus matavimas yra tereno nuotraukos padary-

¹ Apie sudėtingesnius ir tikslesnius archeologinių paminklų ir jų tyrinėjimų fiksavimo būdus žr. *Tadeusz Zurowski*, *Pomiar archeologicznych stanowisk na ziemnych.* — Światowit, t. XXI, Warszawa, 1955, str. 350—378.

mas iš didelės aukštumos, atžymint medžius, miškus, namus, kelius, upes, aikštes, paminklus ir kt. Vertikalus matavimas — faktiškai yra niveliavimas, nustatant tereno iškilimus ir aplamai aukščio svyravimus. Tik vertikalus matavimas padeda pažinti visapusišką tereno formą. Tačiau paprastai šie matavimai atliekami drauge.

Kad ir kokie būtų matavimai, jie turi būti ypač tikslūs. Žinoma, idealiai tikslūs matavimai vargu ar gali būti. Visados yra padaroma tam tikrų netikslumų, kurie priklauso ir nuo matavimui naudojamų įrankių, ir nuo tereno apimties bei formos, ir nuo pasirinkto mastelio, kuriuo bus sudarinėjamas planas. Tačiau reikia dėti pastangas, kad tie netikslumai būtų kuo mažiausi. Dėl to ypač yra svarbu tikslūs ilgio, pločio, aukščio ir stačiakampiškumo matavimai, kurie atliekami jau nurodytais įrankiais.

Mastelis

Visus matavimus reikia mokėti pavaizduoti popieriuje. Tam būtina pasirinkti tinkamą mastelį. Mastelis parodo, kiek kartų gamtoje matuotasis objektas yra sumažintas popieriuje. Pavyzdžiui, turime gamtoje išvestą 10 m ilgio liniją, kuri atitinkamai turi būti pavaizduota popieriuje. Jei mes sąlyginai 1 m gamtoje žymėsime 1 cm popieriuje, tą vaizduojamą liniją popieriuje sumažinsime 100 kartų. Vadinasi, šiuo atveju mūsų pasirinktas mastelis bus 1 : 100. Tačiau, norėdami pavaizduoti popieriuje 100 m ilgio liniją, mastelį turėsime keisti. Šį nuotolį teks sumažinti jau ne 100, bet 1000 kartų, būtent: 1 m gamtoje popieriuje nežymėsime 1 mm, o 10 m — 1 cm. Šiuo atveju mastelis bus 1 : 1000. Mastelį faktiškai apsprendžia matuojamo objekto dydis, pvz., sudarant atskiro pilkapijo planą, mastelis gali būti pasirinkamas 1 : 50 (1 m gamtoje — 2 cm popieriuje), ar net stambesnis, pilkalknio — 1 : 500 (1 m — 2 mm arba 10 m — 2 cm), o situacinio

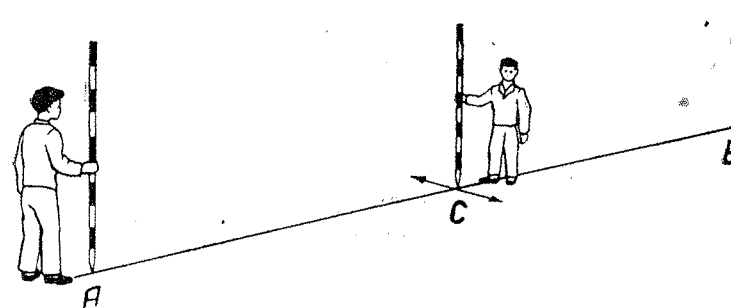
92. Linijinis mastelis.

plano mastelis dažniausiai būna 1 : 1000. Aplamai, mastelį reikia parinkti tokį, kad sudarytas planas būtų pakankamai aiškus. Pastebėtina, kad mažesni kaip 0,5 mm atžymėjimai plane, paprastai jau nėra tikslūs.

Mastelis visada nurodomas plane. Jis gali būti žymimas santykiu, kaip tai matyti iš teksto, arba atvaizduotas grafiškai. Pastaruoju atveju brėžiama tiesi linija, kuri suskirstoma centimetrais. Viršuje dar užrašomi skaičiai, kurie sąlyginai yra išreikšti centimetrais (92 pav.).

Tiesios linijos išvedimas ir jos krypties nustatymas

Norint tiksliai išmatuoti ilgį ar plotį, aplamai kurį nors atstumą, labai svarbu mokėti išvesti tiesią liniją. Jei tiesią liniją turime išvesti nedideliame nuotolyje, užtenka dviejuose norimuose taškuose įkalti po kuoliuką, ištempti tarp jų virvę ir išmatuoti nuotolį. Tačiau jei atstumas yra didelis (pvz. sudarant situacinį planą), tiesi linija išvedama šitaip. Pasirenkame du toli vienas nuo kito esančius pastovius taškus terene. Įkalame taškų vietoje

93. Tiesios linijos išvedimas.

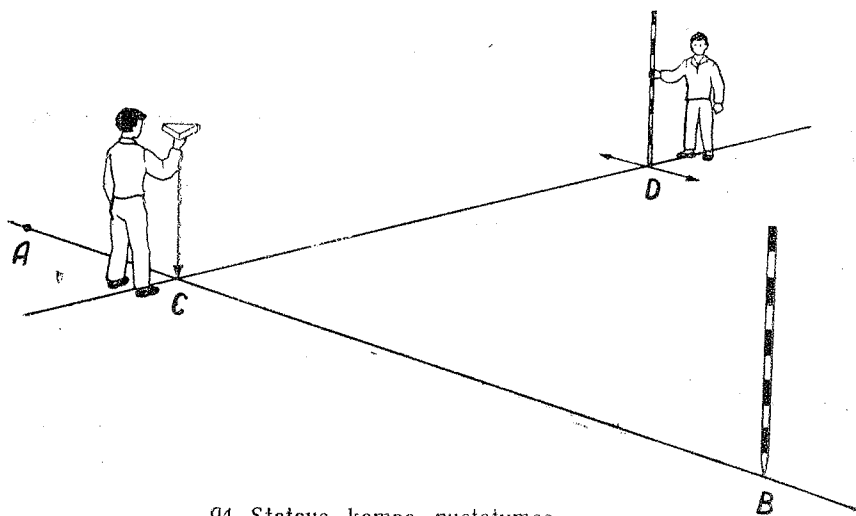
kuoliukus ir šalia jų pastatome po gairę. Gairės žemėje turi stovėti stačiai, jų statumą galima nustatyti svambalo ir lygės pagalba. Pasirinktuosius taškus pažymime raidėmis A ir B, tarp kurių galime ieškoti visos eilės kitų taškų. Tam tikslui statoma trečioji gairė, pavyzdžiui taške C, taip, kad, žiūrint į ją, ji susilietų su anksčiau pastatytomis gairėmis (93 pav.). Tik tada galima įkalti gairę taške C. Tokiu pat būdu surandami ir kiti taškai, pažymimi gairėmis. Vedamoji linija bus neabejotinai tiesi, jei visos trys gairės ar daugiau susilies vienoje plokštumoje. Tikslų vidinio taško C suradimą reguliuojame paprastai ranka, tai kairėn, tai dešinėn, nurodydami gairę laikančiam žmogui jos nukrypimus.

Linijos kryptis paprastai nustatoma kompasu. Tam tikslui ant taško, iš kurio mes norime nustatyti kryptį, dedame kompasą, atpalaidavę prieš tai jo švytuoklę. Švytuoklei duodame nusistovėti tokioje padėtyje, kad ji sutaptų su kompasu diametru šiaurės-pietų kryptimi. Po to stebime linijos kryptį. Pavyzdžiui, jeigu linija eina per kompasu centrą ir per atžymėtą kompasu apskritime skaičių 340° , vadinasi, ji eina šiaurės-vakarų kryptimi 340° kampu.

Stataus kampo nustatymas

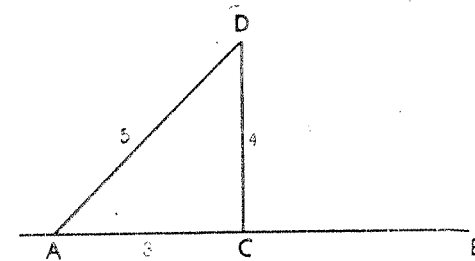
Matavimų tikslumą ypač apsprendžia tikslus kampų susiejimas, ypač jų stačiakampiškumas, kuris geriausiai nustatomas prizme. Tai daroma šitaip. Turime tiesią liniją AB, iš kurios norime išvesti statmeną liniją CD. Tam tikslui viršum taško C laikome prizmę su prikabintu apačioje svambalu, kuris neturi išeiti iš taško C (94 pav.). Kai prizmėje abi gairės iš taškų AD ar BD atsiras vienoje linijoje, turėsime statų kampą.

Neturint prizmės, stačiakampiškumą galima nustatyti ir daug paprastesniu būdu, panaudojant formulę $a^2 + b^2 = c^2$, tik čia raidžių vietoje įrašomi atitinkami skaičiai, pvz. $3^2 + 4^2 = 5^2$, nes $9 + 16 = 25$. Praktiškai tai daroma šitaip. Turime, pavyzdžiui, tiesią liniją AB, kurioje iš taško C turime išvesti statmenį CD. Tiesioje linijoje nuo taško A atmatuojame 3 m iki taško C, po

94. Stataus kampo nustatymas.

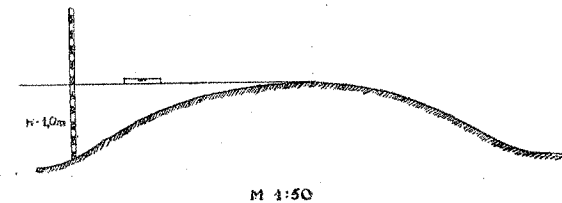
to iš taško C iki taško D atidedame 4 m. Kai nuotolis tarp taškų A ir D prilygs 5 m, neabejojamai turėsime statų kampą.

Atskirų taškų aukščio nustatymas

Tyrinėjant archeologinius paminklus, labai dažnai susiduriama su aukščio svyravimais terene, ypač kai turima reikalo su pilkapiais, alkakalniais ar piliakalniais. Todėl būtina mokėti nustatyti atskirų taškų aukštį terene ir jų svyravimus.

Nedidelių pilkapių aukštis gali būti nustatomas labai paprastai, būtent: aukščiausioje pilkapio vietoje įkalamas kuoliukas ir nuo jo įtempta virvė arba matuojamoji juosta iki šalia pilkapio stačiai įbestos gairės. Virvės tiesumas patikrinamas lyge. Gairės

95. Pilkapio aukščio nustatymas.

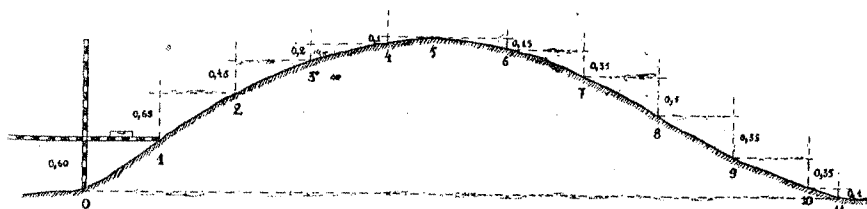
aukštis nuo žemės pagrindo iki įtemptos virvės ir bus pilkapio aukštis (žr. 95 pav.). Pilkapio aukštis skaičiuojamas nuo jo pagrindo — žemės lygio. Kai kuriais atvejais esantys apie pilkapį grioviai paprastai neįskaitomi į pilkapio aukštį, tačiau išmatuojamas jų plotis bei gylis ir tai pažymima plane.

Taip nustatyti pilkapio aukštį galima tik tada, kai pilkapis nesiekia daugiau kaip 2 m aukščio.

Jeigu yra didesnis archeologinis paminklas, pilkapis, piliakalnis ar alkakalnis, tikslų jo aukštį tegalima nustatyti niveliuojant. Atskirų archeologinių paminklų niveliavimas dar ir tuo yra

svarbus, kad jis padeda nustatyti ne tik paminklo aukštį, bet ir jo profilį, kitaip tariant, jo piūvį.

Niveliavimo įrankiai yra nurodyti aukščiau. Čia trumpai nūžymėsime patį darbo procesą. Pravedama tiesi linija toje vietoje, kurioje norima gauti pilkapijo profilį, dažniausiai tai esti per pilkapijo vidurį. Po to panaudojamas vadinamasis laiptelinis metodas, kurio principas yra atskirų taškų aukščio nustatymas su vienos arba dviejų matuoklių ir svambalo pagalba. Atstumas tarp

M 1:50

96. Pilkapio niveliavimas.

atskirų taškų gali būti matuojamas visos matuoklės ilgiu, kas du metrai, bet dar tikslesni išmatavimai yra per vieną metrą. Šių taškų aukštį parodo horizontalios ir vertikalios matuoklės susikirtimas stačiu kampu. Praktiškai tai daroma šitaip.

Imame dvi tarpusavyje laisvai sujungtas, arba ir nesujungtas, matuokles, kurių viena statoma vertikaliai prie pilkapijo pagrindo, o antra su pritvirtinta lyge dedama horizontaliai pilkapijo pagrindu taip, kad ji būtų vieno metro atstumu tarp pilkapyje išvestos linijos ir vertikalios matuoklės. Taip randame pirmą tašką, kuris nuo žemės pagrindo per vieną metrą yra pakilęs 0,60 m (žr. 96 pav.). Vadinasi, susidaręs tarpas vertikaloje matuoklėje tarp žemės pagrindo ir horizontalios matuoklės kaip tik ir parodo, kiek naujas taškas yra aukščiau žemės lygio. Pažymėję šį skirtumą, vertikalią matuoklę perkeliame į naują, 1-ąjį, tašką ir vėl tokiu pat būdu randame sekančio, 2-jo taško, nutolusio nuo pirmojo vėl per vieną metrą, aukštį. Taip dirbame, kol pasiekiami pilkapijo viršūnė. Jeigu atstumas tarp paskutinio taško ir viršūnės yra mažesnis, negu 1 m, tada jis atitinkamai ir pažymimas. Taip išmatavę vieną pilkapijo pusę, persikeliami į kitą, matuodami nuo viršaus į apačią. Matavimo duomenys gali būti užrašomi šitaip¹:

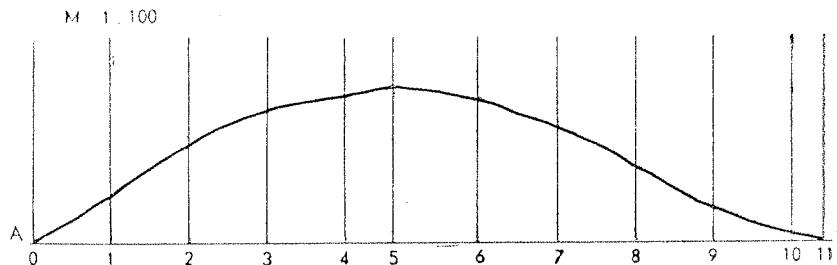
¹ Žr. П. А. Сухоз, Археологические памятники..., 1941, стр. 88.

Taškai	Atstumas tarp atskirų taškų	Kilimas +	Kritimas -	Aukštis nuo žemės pagrindo arba nuo 0 taško
0	—	—	—	—
1	1 m	0,60		0,60 m
2	1 m	0,65		1,25 m
3	1 m	0,45		1,70 m
4	1 m	0,20		1,90 m
5	0,6 m	0,10		2,00 m
6	1 m		-0,15	1,85 m
7	1 m		-0,35	1,50 m
8	1 m		-0,50	1,00 m
9	1 m		-0,55	0,45 m
10	1 m		-0,35	0,10 m
11	0,4 m		-0,10	0

Taip atlikę pilkapijo niveliaciją, gauname ne tik jo aukštį (šiuo atveju 2 m), bet ir jo diametrą, sudėję nuotolius tarp atskirų taškų (šiuo atveju 10 m, kaip matyti iš antrosios skilties).

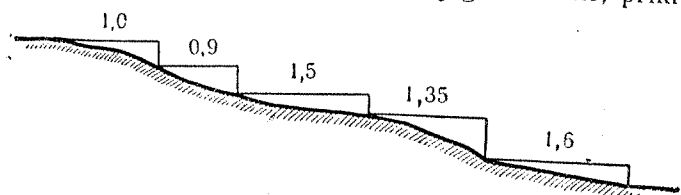
Turint niveliavimo duomenis, labai nesunku nusibrėžti pilkapijo profilį. Išvedame horizontalią liniją AB, kuri turi vaizduoti pilkapijo pagrindą. Ant šios horizontalios linijos tam tikru masteliu (pvz. 1 cm popieriuje — 1 m gamtoje, arba 1:100) pažymime atstumus tarp atskirų taškų. Iš tų taškų išvedame statmenis, virš kurių pažymime atskirų taškų aukštį, kaip kad parodyta 97-me piešinyje.

Tokiu pat būdu niveliuojamas bet kuris kitas archeologinis paminklas — piliakalnis, alkakalnis ir t. t. Darbo procesas visiškai tas pats, tik, žinoma, pats darbas jau žymiai didesnis ir sudėtingesnis. Pavyzdžiui, norint nustatyti piliakalnio aukštį ir gauti jo profilį, labai svarbu parinkti tinkamą niveliavimo kryptį, kad profilyje atsispindėtų būdingiausiai piliakalnio bruožai, kaip kad

97. Pilkapio profilio nubrėžimas.

pylimas, grioviai, šlaitų statumas ir t. t. Be to, matuojant piliakalnių, labai svarbu gauti išilginį ir skersinį piliakalnio piūvį. Vadinasi, matavimus reikia atlikti dviem priešingomis kryptimis. Pažymėtina, kad atstumą tarp taškų nebūtina imti vienodą, vieną ar du metrus. Nuotolis tarp taškų gali keistis, priklausomai

nuo reljefo įvairumo. Norint tiksliau išmatuoti bet kurį archeologinį paminklą ir turėti ryškesnį jo profilį, aukščio taškais gali būti pasirenkami ryškesni reljefo svyravimai. Tik tuo atveju, be abejo, turi būti tiksliai nurodomas nuotolis tarp atskirų taškų.

Aplamai, juo bus didesnis taškų skaičius, tuo bus tikslesnė profilio linija.

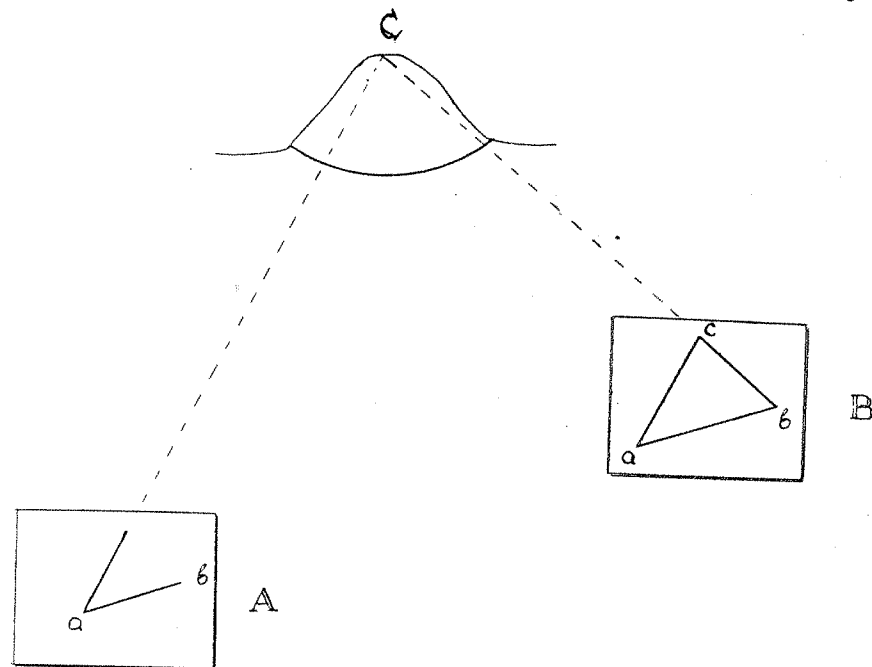
Situacinio plano sudarymas

Situacinis planas turi nurodyti bet kurio archeologinio paminklo vietą ir nuotolius nuo pagrindinių pastovių objektų — upės, ežero, kelio, gyvenvietės ir pan. Tam tikslui reikia išmatuoti atskirus nuotolius. Jeigu, pavyzdžiui, kolūkis ar įmonė, kuriai priklauso archeologinis paminklas, turi savo teritorijos planą, galima juo pasinaudoti tik atitinkamai sustambinant mastelį ir pabrėžiant archeologinio paminklo vietą. Nesant tokių duomenų, situacinį planą tenka pasidaryti patiems. Paprasčiausias situacinio plano sudarymo būdas yra vadinamoji *akies nuotrauka*, kuri nors ir nepasižymi dideliu tikslumu, tačiau šiam reikalui gali būti visai pakankama. Be to, ji turi pirmenybių dar ir dėl to, kad gali būti padaroma labai greitai.

Be matuojamos juostos, kuri reikalinga išmatuoti nuotoliui tarp atskirų taškų, sudarant akies nuotrauką, dar reikia turėti planšetę su pritvirtintu josios kampe kompasu ir trikampę liniuotę. Patogiausia darbui liniuotė yra 30 cm ilgio, trikampio skersinio piūvio. Apatinės briaunos naudojamos linijai brėžti, o viršutinė briauna vizuojama¹ į pasirinktą objektą. Nesant specialios

¹ Liniuotės nutaikymas į tam tikrą objektą vadinasi vizavimas.

liniuotės blogiausiu atveju vizuojame pieštuko pagalba. Pirmiausia planšetėje atžymimas taškas, kuriame mes stovime, pavyzdžiui, taškas A. Iš taško A orientuojame planšetę pagal kompasą į norimą objektą ir išvedame tiesią liniją, kurioje gauname vizuojamą tašką. Tačiau norint gauti objekto padėtį išvestoje linijoje, reikia išvesti dar kitą liniją iš kito taško. Todėl nueiname į kitą tašką B, vėl orientuojame planšetę, ir iš taško B vedame antrą li-

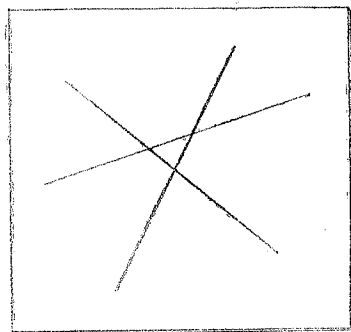

98. Pilkapio atžymėjimas užkirtimu.

niją į vizuojamą objektą. Tų dviejų linijų susikirtime, būtent, taške C ir bus vizuojamas objektas, šiuo atveju pilkapis (98 pav.). Toksai taško žymėjimo būdas planšetėje paprastai vadinamas užkirtimu. Užkirtimais galima padaryti ištiso ploto nuotrauką.

Pastebėtina, kad darbo metu gali atsirasti dėl objektyvių priežasčių daug netikslumų. Visų pirma, orientuojant planšetę, ji turi būti laikoma horizontalioje padėtyje akių lygyje, kompasio magnetinė rodyklė turi sutapti su jo diametru šiaurės pietų kryptimi. Be to, liniuotė turi būti labai tiksliai nukreipta į vizuojamą objektą. Taigi, vienu ir tuo pačiu metu susiduriame su veiksmiais, kurių mažiausias netikslumas veda prie žymių klaidų. Todėl, norint įsili-

kinti, jog orientuodami ar vesdami kryptis nepadarėme didesnės klaidos, papildomai išvedame dar trečią kryptį. Jei visi veiksmi atliekami labai tiksliai, tai visų trijų krypčių susikirtimas turi išeiti viename taške. Praktikoje faktiškai gauname ne tašką, bet didesnį ar mažesnį trikampį (pav. 99). Trikampio dydį kaip tik ir apsprendžia darbo tikslumas. Jei trikampis nedidelis, ieškomo taško

99. Trijų krypčių išvedimas.

vietą pažymime jo viduryje. Priešingu atveju darbą reikia pakartoti.

Pastebėtina, kad prieš darant nuotrauką reikia parinkti atitinkamą mastelį, kuriuo atidedamos visos išmatuotos linijos. Nuotolis tarp atskirų taškų paprastai išmatuojamas juosta. Kad išvengus žymesnių klaidų, matavimai paprastai pakartojami du kartus, viena ir kita kryptimi. Tačiau ypatingais atvejais, darant akies nuotrauką, nuotolis gali būti matuojamas ir žingsniais, prieš tai gerai apskai-

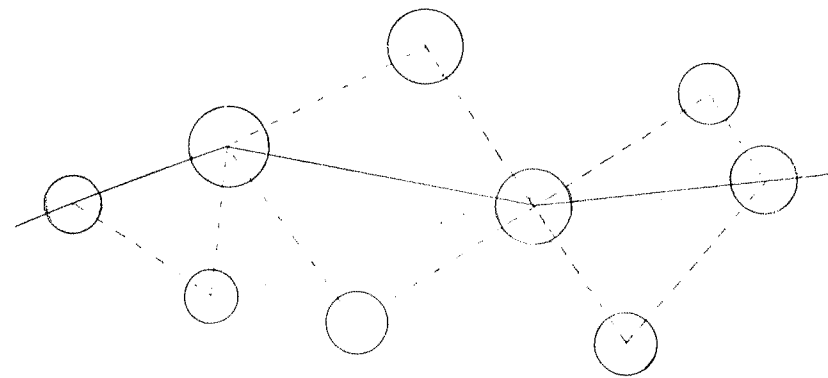
čiavus savo žingsnių dydį. Dažniausiai skaičiuojama žingsnių pora, kurios vidutinis dydis yra 1,50 m. Tačiau matuoti žingsniais galima tik kraštutiniu atveju, kai neturime matuojamų įrankių, arba neturime kas padėtų atlikti matavimus.

Pilkapių grupės situacinio plano sudarymas

Panašiu būdu užkirtimo pagalba pasirinktame mastelyje galima sudaryti ištisos pilkapių grupės planą. Prieš tai reikia nužymėti vieną pagrindinę liniją, kuri turi eiti per keletą pilkapių. Vedamoji linija atžymima kuoliukais tam tikrame nuotolyje. Geriausia, jei toji linija tęstusi per patį pilkapių grupės vidurį. Einant šia linija, numatytame mastelyje pažymimi pilkapiai, kuriuos ji kerta. Pilkapiai, esantieji šalia linijos, paprastai žymimi užkirtimu (100 pav.). Kiekvienas pilkapis, be to, dar apmatuojamas ir pažymimas plane pasirinktame mastelyje. Jeigu pilkapių grupė yra labai didelė ir vienos linijos neužtenka, gali būti nubrėžiama antra ir trečia tokia linija.

Ir šiuo atveju, kaip ir aplemai sudarant akies nuotrauką, didelio tikslumo laukti negalima. Norint sudaryti tikslesnį pilkapių grupės planą, naudojamas vadinamasis uždarų trikampių metodas, kuris yra taip pat gana paprastas ir nesudėtingas, tačiau

duoda žymiai geresnius rezultatus. Šito metodo pagrindą sudaro tai, kad visa matuojamoji teritorija (kurioje yra pilkapiai, taip pat gretimi plotai) yra suskirstoma trikampiais. Pats darbas paprastai vyksta taip: pasirenkame tris pastovius taškus ABC, kurie faktiškai žymi trikampio viršūnes, o tuo pačiu apsprendžia ir trikampio kraštines. Kraštinių tiesumas nustatomas gairėmis jau žinomu

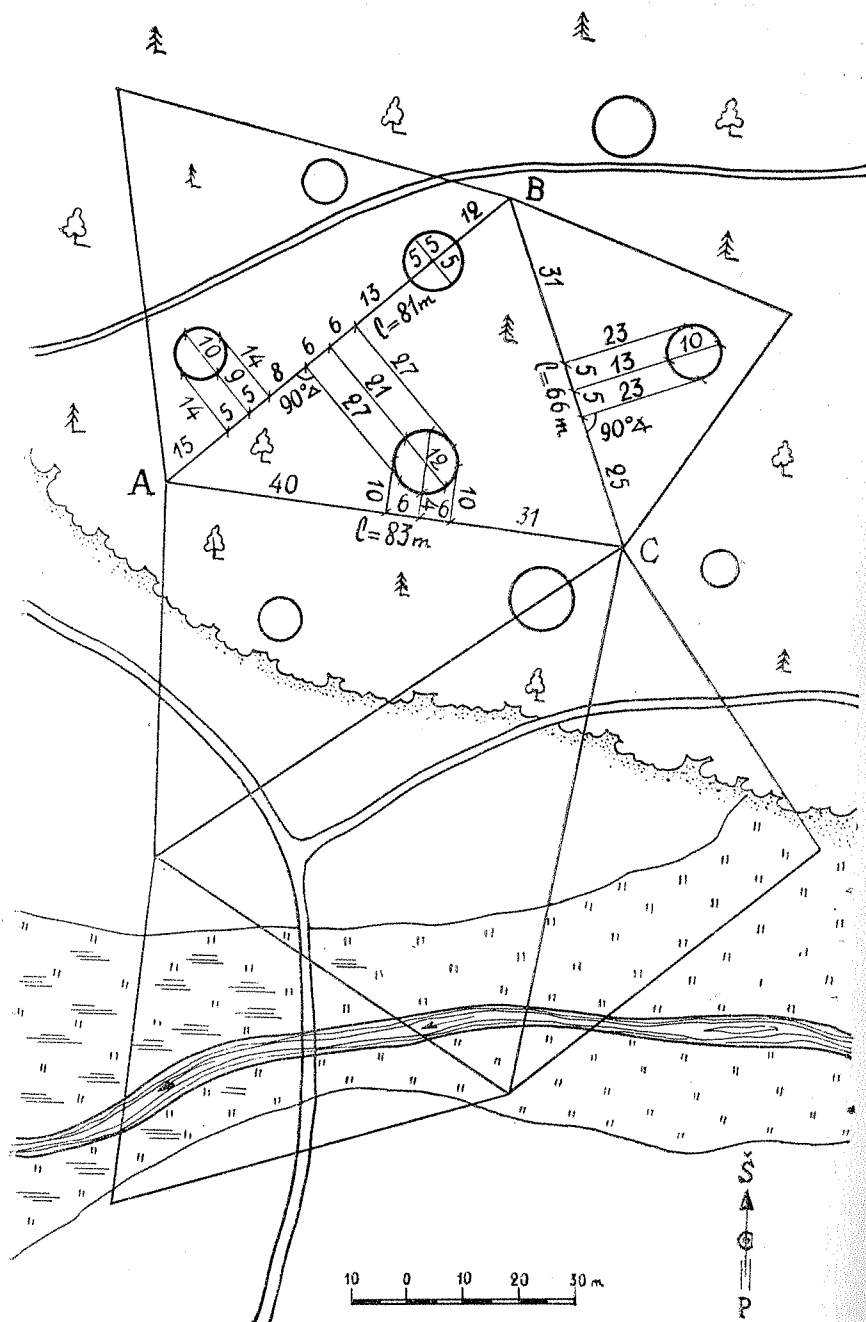

M 1:1000

100. Pilkapių grupės situacijos plano sudarymas. Akies nuotrauka.

būdu (žr. 145 psl.). Atžymėję trikampio viršūnes, matuojame jų kraštines, iškeldami statmenis į netoliese esančius pilkapius (101 pav.). Keldami statmenis keliose vietose, drauge gauname ir pilkapių skersmenį. Jeigu pilkapis atsiduria trikampio viduje, statmenys gali būti iškeliami iš dviejų kraštinių. Pastaruoju atveju pilkapių vieta pažymima ypač tiksliai. Išmatavus vieno trikampio kraštines ir atžymėjus šalia jų esančius pilkapius, žymime kitą trikampį taip, kad jų kraštines būtų bendros. Trikampiai jungiami tol, kol apimamas visas terenas. Matuojant kraštines, atžymimi ne tik pilkapiai, bet taip pat keliukai, upelis, miškas ir t. t.

Skirstant tereną trikampiais, jų viršūnėmis patartina imti jau esamus pastovius taškus (pvz. medis, kapčius ir kt.); jeigu tokių nėra, įkalame kuoliukus, kuriais ir atžymime trikampių viršūnes. Be to, pasirinkdami trikampių viršūnes, dar turime atsižvelgti į tai, kad nuo vienos viršūnės gerai matytųsi kita. Jei trikampiai sudaromi miškelyje, kraštines patartina vesti keliuku, ar šiaip ryškesne vieta. Trikampių kraštinių vidutinis ilgis 75—100 m, tačiau reikalui esant gali būti parenkamos ir ilgesnės. Pageidautina, kad trikampiai būtų lygiakraščiai, tai įgalina pasiekti didesnį tikslumą.

101. Pilkapių grupės situacinio plano sudarymas uždarytų trikampių metodu.

Matuodami atskirus trikapius, jų kraštinių ilgi, iškeltų statmenų dydį, pilkapių skersmenį ir t. t., paprastai žymime juodraštyje. Matuojant kraštines, galimi du užrašymo būdai: atstumai gali būti žymimi nuo pagrindinio taško iki kiekvieno naujo taško, arba — tarp atskirų taškų. Visus matavimus atžymėti mastelyje ir padaryti atitinkamą brėžinį galima jau vėliau, patogesnėmis darbo sąlygomis, ar net grįžus iš ekspedicijos. Sudarytame plane turi būti pažymėti ne tik patys pilkapiai, bet reikia dar nurodyti artimesnius kelius, upes ir miškus, ypač jei jie juosia ar kerta pilkapyną. Plane, be to, dar turi būti nurodytas mastelis, paaiškinimai ir pilkapyno kryptis (žr. 101 pav.). Aiškumo dėlei pageidaujama pilkapius sunumeruoti.

Pastebėtina, kad uždarytų trikampių metodu galima sudaryti ne tik pilkapių grupės, bet ir kurio nors kito archeologinio paminklo situacinį planą.

Piliakalnio plano sudarymas

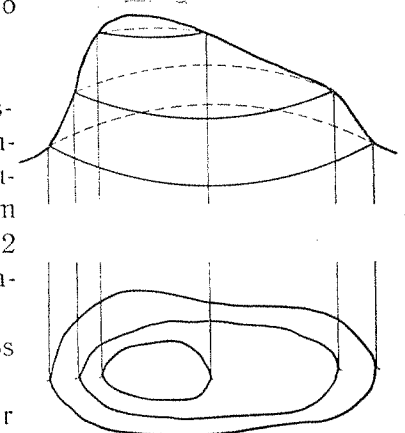
Panašiai, būtent tiesioginiu vizavimu ir atskirų taškų užkirtimu, galima sudaryti ir piliakalnio situacinį planą, žymint tik piliakalnio kontūrus ir apie jį esančius kitus pastovius taškus, pavyzdžiui, upę, keliuką, sodybą ir pan. Tačiau toksai planas faktiškai nurodo tik piliakalnio vietą, o jo pobūdžio jis neperteikia. Norint turėti aiškų paties piliakalnio vaizdą, plane turi atsispindėti jo reljefas, kurį lengvai galėtume įsivaizduoti.

Reljefo forma plane paprastai žymima horizontalėmis, t. y. kreivėmis, jungiančiomis taškus vienodame aukštyje. Pagrindu paprastai imamas čia pat esančio ežero ar upės vandens lygis.

Galima būtų pasakyti, kad kreivės gaunamos lyg ir supiaustant visą kalną lygiagretėmis vandens paviršiumi plokštumomis, nutolusiomis viena nuo kitos tam tikru tarpu, pavyzdžiui, 1 ar 2 metrus. Geriausiai tai galima paillustruoti piešiniu (102 pav.).

Perkėlę šias kreives ant vienos plokštumos, gausime tokį vaizdą.

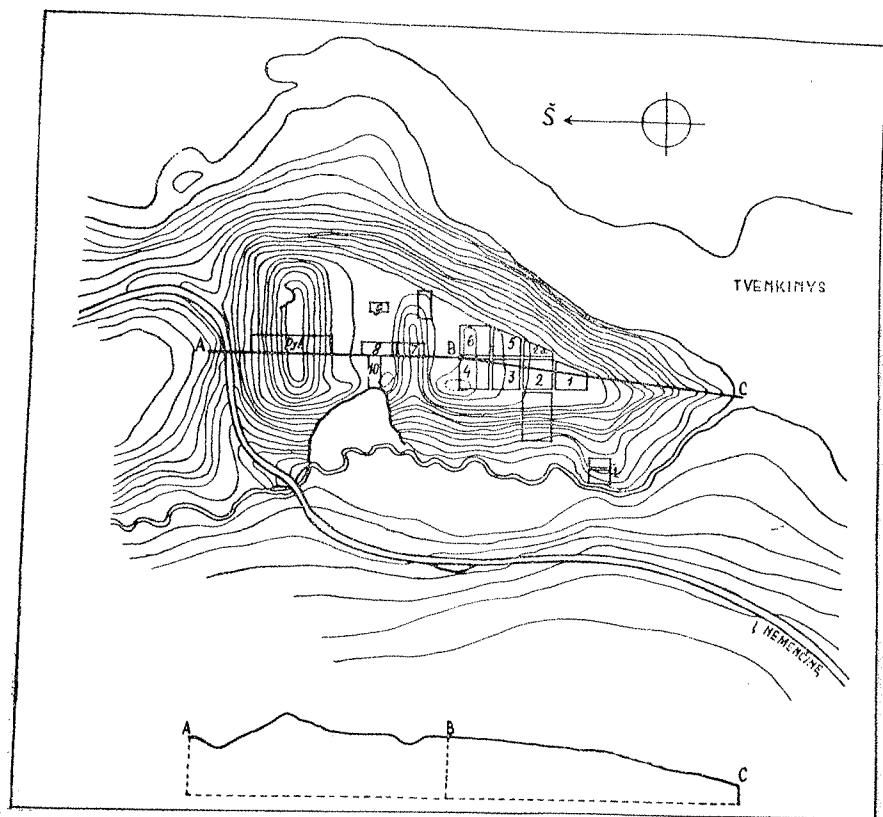
Sudaryti šitokį piliakalnio ir jo aplinkos planą, kuriame atsi-

102. Kreivių išvedimas.

spindėtų reljefas, darbas yra nelengvas. Jis reikalauja taip pat jau ilgesnio laiko atlikti būtinus išmatavimus. Tačiau šis darbas taip pat gali būti atliktas ir nesudėtingais įrankiais, ir gana tiksliai.

Tam reikalui naudojamas jau žinomas laiptelinis metodas, kuriuo nustatomas atskirų taškų aukštis (žr. 96 pav.). Vadinasi, atliekama piliakalnio niveliacija. Niveliuojant piliakalnį, labai svarbu parinkti tinkamą niveliavimo kryptį, kurioje atsispindėtų patys būdingiausi piliakalnio bruožai: jo įtvirtinimai, aikštelės pobūdis, šlaitų statusmas ir t. t. Tam tikslui dažniausiai brėžiama išilginė ir skersinė niveliavimo kryptys. Taip vesdami horizontalę, jungiame keturis taškus, esančius vienodame aukštyje. Tai tik taškų pats minimumas, kurio, norint pasiekti geresnį tikslumą, nepakanka. Faktiškai juo taškų skaičius bus didesnis, tuo horizontalė bus tikslesnė. Dėl to patartina niveliavimo linijas ta pačia kryptimi pažymėti bent kelio-

103. Nemenčinės piliakalnio situacinis planas.

se vietose. Pavyzdžiui, galima duoti tris išilginius ir tris skersinius matavimus, tada turėsime jau net dvylika vieno aukščio taškų.

Matavimo duomenys pažymimi plane, sujungiant kreivėmis vieno aukščio taškus (pav. 103).

Pastebėtina, kad kalva ir dauba yra vaizduojama visiškai vienodai. Norint išryškinti plane šias reljefo formas, prie horizontalių dedami ženklai, pavyzdžiui, brūkšneliai kritimo kryptimi. Iškilumams žymėti dažniausiai nededama jokių ženklų, jais paprastai žymimos tikta daubos.

Be to, sudarytame piliakalnio plane dar žymimi kultūrinio sluoksnio likučiai, jeigu jie yra, perkasai, iškastos duobės ir kt. Visa tai nurodoma atitinkamame mastelyje.

Piliakalnio skersinio piūvio sudarymas

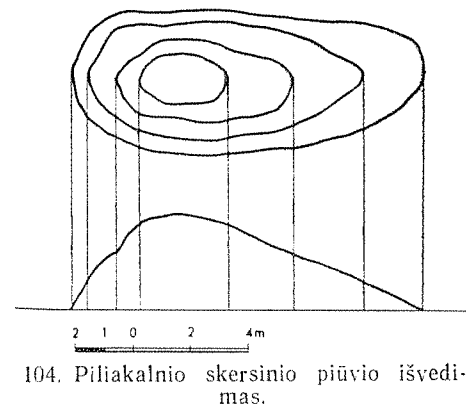
Šitoksai piliakalnio planas sudaro vaizdą tik vienoje plokštumoje. Norint turėti visą paminklo vaizdą, labai svarbu sudaryti jo skersinį piūvį. Turint matavimus ir horizontales, darbas labai nesudėtingas.

Tam tikslui ant nubrėžtos tiesios linijos pažymimi horizontalių atstumai, po to iš šių taškų iškeliami statmenys, virš kurių pažymimas horizontalių aukštis. Gautuosius taškus sujungę kreive, gausime norimo objekto, šiuo atveju, piliakalnio, skersinį piūvį (104 pav.).

Sudarytame piliakalnio plane pageidaujama turėti ir išilginį, ir skersinį jo piūvį.

Pastebėtina, kad, atžymint aukščius vienodu masteliu, tereno iškilumas plane bus labai nežymus ir nesudarys aiškaus vaizdo. Todėl norint skersinį piūvį parodyti, horizontalių aukštis ant iškeltų statmenų žymimas paprastai stambesniu masteliu, negu pasirinktasis planui. Mastelių santykis nurodomas čia pat plane.

Panašiai sudaromas al-kakalnio planas, kuriame reljefas pavaizduojamas taip pat horizontalėmis.

104. Piliakalnio skersinio piūvio išvedimas.

Archeologinių paminklų fotografavimas

Fiksuojant archeologinius paminklus, be aprašymo, sudarytų planų ir profilių, labai svarbią vietą užima fotografavimas. Gera nuotrauka papildo surinktus duomenis ir gali labai daug prisidėti prie atskiro archeologinio paminklo apibūdinimo. Fotografuojant bet kurį archeologinį paminklą, pageidaujama padaryti bent kelias iš įvairių pusių nuotraukas: archeologinio paminklo ir jo aplinkos drauge, paties archeologinio paminklo ir atskirų, būdingesnių paminklo detalių.

Fotografuojant smulkesnius objektus, ypač paminklų detales, pavyzdžiui, suardytą kapą, nugriautą piliakalnio šlaitą, kuriame matyti kultūrinis sluoksnius ir pan., patartina šalia fotografuojamo objekto padėti matuoklę, kuri faktiškai bus labai patikimas mastelis ir vėliau padės orientuotis nufotografuoto objekto dydyje (žr. 58 pav.). Tačiau pažymėtina, kad tuo atveju matuoklė su fotoaparato objektyvu turi sudaryti statų kampą. Vadinasi, jei matuoklė padėta horizontalioje padėtyje, objektą reikia fotografuoti iš viršaus. Pažymėtina, kad ne vien dėl matuoklės padėties, bet ir aplamai norint išvengti perspektyvinių netikslumų fotografuojant paminklų detales, geriausiai fotografuoti jas iš viršaus. Tada gaunamas visas ir tikslus fotografuojamo objekto vaizdas.

Fotografuojant pačius paminklus ar jų detales, fotografuojamieji objektai turi būti tiksliai atžymimi sąraše. Praktiškai tai daroma šitaip: bloknotėlyje kiekviena filma atžymima romėnišku skaičiumi, o kiekvienas kadras — lotyniškąja numeracija. Po kiekvieno nufotografuoto kadro, bloknotėlyje pažymimas tikslus jo turinys. Pavyzdžiui:

Filma I

1. Migonių piliakalnis iš rytinės pusės,
2. Migonių piliakalnis iš pietinės pusės,
3. Bendras to paties piliakalnio vaizdas iš pietrytinės pusės ir taip toliau iki pat filmos pabaigos, priklausomai nuo to, kiek bus filmoje kadru.

Pabaigus filmą, ji turi būti atžymima tuo pačiu jos numeriu. Visa tai reikalinga, kad, išaiškinus filmas ir padarius pozityvus, būtų lengva ir patogiu atsekti jų turinį. Neregistruojant fotografavimo metu, galima labai lengvai užmiršti ir supainioti fotografuotus objektus.

LIETUVOS TSR MINISTRŲ TARYBOS NUTARIMAS Nr. 184

„Dėl Priemonių Kultūros Paminklų Apsaugai Pagerinti“
ir Kultūros Paminklų Apsaugos Nuostatai
1949 m. kovo mėn. 21 d.

Kultūros paminklų apsaugai pagerinti, — Lietuvos TSR Ministrų Taryba
nutaria:

1

Pavesti apskričių, miestų, valsčių ir apylinkių darbo žmonių deputatų Taryboms apsaugoti kultūros paminklus ir prižiūrėti jų užlaikymą.

2

Pavesti Kultūros-švietimo įstaigų komitetui (dr. Načas) vadovauti ir kontroliuoti archeologinių bei istorinių paminklų apskaitą, apsaugą, restauraciją ir panaudojimą.

3

Įpareigoti Architektūros reikalų valdybą (dr. Kumpis) ir Meno reikalų valdybą (dr. Banaitis) sustiprinti architektūros ir meno paminklų apskaitos, apsaugos, restauracijos ir panaudojimo kontrolę.

4

Patvirtinti „Kultūros paminklų apsaugos nuostatus“ pagal priedėlį.

5

Pavesti Kultūros-švietimo įstaigų komitetui (dr. Načas), sutinkamai su šio nutarimo patvirtintais „Kultūros paminklų apsaugos nuostatais“, per mėnesį paruošti instrukciją dėl tvarkos archeologiniams ir istoriniams paminklams apskaityti, registruoti bei užlaikyti ir, suderinus su Mokslų Akademija, pateikti ją Lietuvos TSR Ministrų Tarybai patvirtinti.

6

Įpareigoti Architektūros reikalų valdybą (dr. Kumpis), Meno reikalų valdybą (dr. Banaitis), Kultūros-švietimo įstaigų komitetą (dr. Načas) apskai-

tyti 1949 metais visus iki šio laiko nustatytus paminklus, kurie turi būti įtraukti į valstybinius kultūros paminklų sąrašus.

7

Pavesti Kultūros-švietimo įstaigų komiteto pirmininkui drg. Načui per vieną mėnesį paruošti projektą Komiteto ir jo vietinių organų nuostatams ir struktūrai pakeisti, sutinkamai su „Kultūros paminklų apsaugos nuostatais“, ir pateikti jį Ministrų Tarybai tvirtinti.

8

Įpareigoti Ministrų Tarybos Valstybinę Plano Komisiją (drg. Sumauskas) ir Finansų ministeriją (drg. Drobnys) numatyti liaudies ūkio planuose medžiagų ir lėšų išskyrimą nenuomojamiems ir ūkiniu atžvilgiu nenaudojamiems kultūros paminklams restauruoti ir prižiūrėti.

9

Pavesti Kultūros-švietimo įstaigų komitetui (drg. Načas) per vieną mėnesį paruošti Komiteto ir jo vietinių organų etatų sąrašo projektą sutinkamai su darbo apimtį padidėjimu archeologinių ir istorinių paminklų apsaugos srityje.

10

Pavesti Lietuvos TSR Prokurorui drg. Bacharovui duoti vietiniams prokuratūros organams nurodymus sustiprinti kovą su kultūros paminklų apsaugos įstatymų peržengėjais.

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
Pirmininko Pavaduotojas (V. Pisarevas)

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
Reikalų Valdytojas (D. Petryla)

Priedėlis prie LTSR Ministrų
Tarybos 1949. III. 10 d.
nutarimo Nr. 184

KULTŪROS PAMINKLŲ APSAUGOS NUOSTATAI

I. BENDRIEJI DĖSNIAI

1. Visi esami Lietuvos TSR teritorijoje kultūros paminklai, turintieji mokslinę, istorinę arba meninę vertę, yra neliečiamas visos liaudies turtas ir yra valstybės apsaugomi.

2. Valstybės yra apsaugomi:

a) architektūros paminklai:

senovės statiniai, bažnyčios, cerkvės, vienuolynai, rūmai, atskiri civilinės paskirties pastatai, architektūros ansambliai, sodai-parkai, griuvėsiai, senovės architektūros statinių liekanos, antkapiai, taip pat susieti su jais dekoratyviniai papuošimai (monumentali tapyba, skulptūra);

b) meno paminklai:

staliginės (molbertinės) tapybos ir skulptūros kūriniai, grafikos kūriniai ir dekoratyvinio meno daiktai, esami valstybinėse įstaigose ir saugyklose, taip pat skulptūros paminklai ir pan.;

c) archeologijos paminklai:

senovės milžinkapiai, priešistorinės gyvenvietės, pastatai ant rąstų, senovės stovyklų ir kaimų liekanos, senovės miestų liekanos, žemės pylimai, grioviai, drekinimo kanalų ir kelių pėdsakai, senovinės kapinės, kapynynai, kapai, senoviniai antkapiai, dolmenai, mengirai, kromlechai, akmens pabaisos ir pan.; senoviniai piešiniai ir užrašai, iškalti akmenyse ir uolose, vietos, kur randami iškasamų gyvulių kaulai; taip pat randami senoviniai daiktai;

d) istoriniai paminklai:

statiniai ir vietos, surišti su svarbiausiais istoriniais įvykiais TSRS tautų gyvenime, su revoliuciniu judėjimu, pilietiniu ir Didžiuoju Tėvynės karais, su socialistine statyba; memorialinės reikšmės paminklai, susieti su įžymių valstybinių ir politinių veikėjų, liaudies didvyrių ir garsių mokslo, meno ir technikos veikėjų gyvenimu ir veikla, jų kapai; karo technikos, ūkio ir buities istorijos paminklai.

3. Sąrašus kultūros paminklų, kurie turi būti valstybės apskaitomi ir apsaugomi sutinkamai su šių nuostatų punktu 2, veda ir pateikia Lietuvos TSR Ministrų Tarybai tvirtinti Architektūros reikalų valdyba, Meno reikalų valdyba ir Kultūros-švietimo įstaigų komitetas.

4. Kultūros paminklai, turintieji įžymią mokslinę, istorinę arba meninę vertę, išskiriami į atskirą grupę ir įtraukiami į visą sąjunginės reikšmės valstybinius kultūros paminklų sąrašus.

Visasąjunginės reikšmės architektūros ir meno paminklų sąrašus sudaro Architektūros reikalų valdyba bei Meno reikalų valdyba ir siunčia Architektūros reikalų komitetui prie TSRS Ministrų Tarybos ir Meno reikalų komitetui prie TSRS Ministrų Tarybos, kad šie pateiktų TSRS Ministrų Tarybai tvirtinti.

5. Kompleksinio pobūdžio kultūros paminklai, turintieji ypatingą mokslinę, istorinę arba meninę vertę ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimu paskelbti rezervatais, saugomi remiantis ypatingais TSRS Vyriausybės tvirtinamais nuostatais.

6. Surinkti muziejuose ir kitose specialiose saugyklose kultūros paminklai turi būti registruojami ir saugomi laikantis tvarkos, kurią nustatė centriniai valstybiniai organai šiems jų žinioje esantiems muziejams ir saugykloms.

7. Kultūros paminklų apskaitai, apsaugai, restauravimui bei panaudojimui vadovauja ir šį darbą kontroliuoja atitinkamai Architektūros reikalų valdyba (punktas 2 a), Meno reikalų valdyba (punktas 2 b) ir Kultūros-švietimo įstaigų komitetas (punktas 2 c ir 2 d).

8. Kultūros paminklų apsaugą ir jų išsaugojimo priežiūrą vykdo apskričių, miestų, valsčių ir apylinkių darbo žmonių deputatų Tarybų vykdomieji komitetai.

9. Kultūros paminklų pakeitimas, perdirbimas, perkėlimas ir nugriovimas, rezervatų bei paminklų teritorijos užstatymas yra vykdomas tik turint ypatingą leidimą:

- a) TSRS Ministrų Tarybos — jei tai liečia visasąjunginės reikšmės rezervatus ir kultūros paminklus;
- b) Lietuvos TSR Ministrų Tarybos — jei tai liečia respublikinės reikšmės paminklus.

10. Piniginės lėšos gaunamos iš kultūrinio ir ūkinio kultūros paminklų panaudojimo, gali būti išleistos tik reikalams, susietiems su šių paminklų apsauga, remontu ir restauracija.

11. Nesant specialioms lėšoms, apskričių ir miestų vykdomieji komitetai, suderinę su Architektūros reikalų valdyba, numato vietiniame biudžete lėšas, reikalingas architektūros paminklams remontuoti, atstatyti ir restauruoti.

12. Išimtinai atvejais, kai leidžiama kultūros paminklą perdirbti arba nugriauti, paminklų apsaugos organas, kurio žinioje yra paminklas, privalo organizuoti darbus šio paminklo moksliniam ištyrimui ir fiksavimui užbaigti (kasinėjimai, fotografavimas, matavimai, brėžinių sudarymas, rastų daiktų perdavimas muziejams ir pan.).

Šių darbų išlaidas padengia įstaigos, gavusios leidimą šiems paminklams perdirbti arba nukelti.

II. ARCHITEKTŪROS PAMINKLŲ APSAUGA

13. Respublikinės reikšmės architektūros paminklų apsaugai, panaudojimui, remontui ir restauravimui vadovauja, kontroliuoja ir apskaito Architektūros reikalų valdyba, nepriklausomai nuo vadybinio šių paminklų priklausomumo. Architektūros reikalų valdyba taip pat kontroliuoja esamų Lietuvos TSR teritorijoje visasąjunginės reikšmės architektūros paminklų apsaugą, panaudojimą, remontą ir restauravimą.

14. Visi architektūros paminklai skirstomi pagal jų panaudojimą į keturias grupes:

- a) architektūros paminklai, kurie negali būti panaudoti praktiškais tikslais (senovinės sienos, monumentai, meniškos aptvaros, griuvėsiai, antkapiai ir pan.);
- b) paminklai, kurie gali būti panaudoti, bet išimtinai kaip mokslinės ir muziejinės-parodomosios įstaigos, paliekant jų meninį-istorinį pavaldumą ir vidinį įrengimą (muziejai-rūmai, muziejai-bažnyčios, muziejai-cerkvės, muziejai-vienuolynai ir t. t.);
- c) architektūros paminklai, panaudojami tikibinėms apeigoms atlikti;
- d) paminklai, kuriuos galima panaudoti ūkiniais tikslais nepakenkus jų saugumui ir istorinei-meninei vertei, perduodant juos įstaigoms ir organizacijoms naudotis nuomos pagrindais.

15. Architektūros paminklai gali būti perduodami įmonėms naudotis pagal „Nuomos-apsaugos sutartis“ bei „Apsaugos įsipareigojimus“ ir tik Architektūros reikalų valdybos leidimu.

Architektūros paminklų naudojimo nuomos normas tvirtina Lietuvos TSR Ministrų Taryba, Architektūros valdybos teikimu.

16. Įmonės, įstaigos ir organizacijos, kurių balanse yra į kultūros paminklų sąrašą įtrauktieji architektūros statiniai užlaiko ir panaudoja juos sutinkamai su įmonių, įstaigų bei organizacijų vadovų pasirašytais „Apsaugos įsipareigojimais“.

17. Naudojančių architektūros paminklus įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovai pilnintai atsako už šių paminklų išsaugojimą ir savalaikį remontą, už paminklų sklypų sutvarkymą ir reikiamos apsaugos organizavimą.

18. Architektūros paminklai, naudojamieji ne pagal jų pobūdį bei paskirtį ir galintieji dėl to sugriūti arba būti sugadinti, Architektūros reikalų valdybai pareikalavus, turi būti tuojau atimti iš jų naudotojų, išieškant iš jų padarytą paminklui žalą, prilygstančią atstatymo darbų kainai.

19. Architektūros paminklų remonto, atstatymo ir restauravimo darbus gali vykdyti miestų, apskričių vykdomieji komitetai, Architektūros reikalų valdybai leidus.

Archeologiniai kasinėjimai apsaugos zonose vykdomi pagal „Atvirą lapą“, duodantį teisę vykdyti archeologinius kasinėjimus; šis lapas išduodamas šių nuostatų 24 str. nurodytą tvarka, bet būtinai jį patvirtinant Architektūros reikalų komitetui prie TSRS Ministrų Tarybos.

20. Darbo žmonių deputatų Tarybų vykdomieji komitetai, kurių teritorijoje yra architektūros paminklai, privalo per vietinius Architektūros reikalų valdybos organus (miestų ir apskričių architektus-inspektorius):

- a) prižiūrėti, kaip išsaugomi ir apsaugomi architektūros paminklai, kuriuos naudoja įstaigos, įmonės ir organizacijos sutinkamai su jų sudarytomis „Apsaugos-nuomos sutartimis“ ir „Apsaugos įsipareigojimais“;
- b) imtis reikiamų priemonių tiems architektūros paminklams apsaugoti ir užlaikyti (remontas ir restauravimas), kurie įtraukti į apskaitą, bet įmonių, įstaigų ir organizacijų nenaudojami pagal „Apsaugos-nuomos sutartis“ arba „Apsaugos įsipareigojimus“;
- c) nustatyti aplink architektūros paminklus atitinkamas apsaugos zonas.

III. MENO PAMINKLŲ APSAUGA

21. Monumentalios tapybos ir skulptūros paminklų (nesurištų su architektūros paminklais), stalinginės (molbertinės) tapybos, skulptūros bei grafikos kūrinių ir dekoratyvinio meno daiktų išsaugojimą ir restauraciją kontroliuoja Meno reikalų valdyba, nepareinamai nuo jų vadybinio priklausomumo ir buvimo vietos (pastatuose arba atvirose vietose).

22. Meno paminklų konservavimas ir restauravimas, nepriklausomai nuo jų vadybinio priklausomumo, gali būti vykdomas tik Meno reikalų valdybai leidus.

23. Meno reikalų valdyba turi teisę kontroliuoti organizacijas, supirkinėjančias ir pardavinėjančias meno daiktus (komiso krautuvės, supirkimo krautuvės, antikvariatai ir pan.), ir turi pirmenybės teisę superkant juos.

Analoginę teisę istorinių ir archeologinių paminklų atžvilgiu turi Kultūros-švietimo įstaigų komitetas ir jo vietiniai organai.

IV. ARCHEOLOGIJOS PAMINKLŲ APSAUGA

24. Įtrauktų į TSRS valstybinius sąrašus visasąjunginės reikšmės archeologijos paminklų tyrinėjimai ir kasinėjimai yra vykdomi tik TSRS Mokslų Akademijos leidimu („atviri lapai“), o respublikinės reikšmės archeologijos paminklų tyrinėjimai ir kasinėjimai — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos leidimu („atviri lapai“).

Šių leidimų („atvirų lapų“) registravimą vykdo Kultūros-švietimo įstaigų komitetas.

25. Įstaigos ir organizacijos, gavusios leidimą vykdyti archeologijos paminklo tyrinėjimus ir kasinėjimus, privalo nuo darbų pradžios iki pabaigos imtis tinkamų priemonių paminklams nuo sugriovimo ir išgrobstymo apsaugoti.

26. Vietinių darbo žmonių deputatų Tarybų vykdomieji komitetai, kurių teritorijoje yra archeologijos paminklai, privalo per vietinius kultūros-švietimo skyrius:

- a) prižiūrėti, kad archeologinius tyrinėjimus ir kasinėjimus vykdytų išimtinai asmenys, turintieji tam teisę sutinkamai su gautais leidimais („atvirais lapais“);
- b) neleisti panaudoti archeologinių paminklų (pav. senovės miestų liekanų, priešistorinių gyvenviečių, milžinkapių, senovinių kapinių ir pan.) kaip statybinę medžiagą, taip pat arčiau arba kasti bet kuriais ūkiniais tikslais;
- c) nustatyti aplink archeologijos paminklus apsaugos zonas, priklausomai nuo paminklų, privalančių likti neliečiamais, dydžio ir reikšmės;
- d) ryžtingai užkirsti kelią savavališkiems kasinėjimams ir kitiems veiksams, grasinantiems sugriauti archeologijos paminklus.

27. Visos rastos lobiuose senovinės monetos turi būti perduotos Lietuvos TSR Mokslų Akademijai, kuri pasirūpina, kad lobiai būtų apskaityti, mokliškai aprašyti ir, kad monetų pavyzdžiai būtų paskirstyti į muziejus saugoti.

V. ISTORINIŲ PAMINKLŲ APSAUGA

28. Istorinių paminklų apsaugą, panaudojimą, remontą ir restauravimą kontroliuoja Kultūros-švietimo įstaigų komitetas.

29. Visais klausimais, liečiančiais istorinių paminklų apsaugos tvarką, išsaugojimą ir panaudojimą, taikomi atitinkamai šių nuostatų str. str. 14, 15, 16, 17, 18, 19 ir 20.

VI. MUZIEJINIO TURTO APSAUGA

30. Valstybiniai muziejai yra pagrindinės kultūros paminklų kolekcijų saugyklos. Valstybiniai muziejai skirstomi į:

- a) visasąjunginės reikšmės muziejus;
- b) respublikinės reikšmės muziejus;
- c) vietinės reikšmės muziejus.

31. Atsakomybė už surinktų muziejuose kolekcijų išsaugojimą uždedama organams, kurių betarpiškoje žinioje yra šie muziejai.

32. Atiminėti iš muziejų menines ar archeologines, istorines ir mokslines kolekcijas arba atskirus šių kolekcijų daiktus — draudžiama, o perdavinėti juos kitoms įstaigoms ir organizacijoms galima tik kiekvienu atskiru atveju specialiai leidus atitinkamiems centriniam organams, kurių žinioje yra tie muziejai.

33. Perkelti muziejus iš jų užimamų patalpų, taip pat panaudoti (dalinai arba pilnutinai) muziejų patalpas ne pagal jų tiesioginę paskirtį — draudžiama.

Daryti išimtis iš šių taisyklių galima tik specialiai leidus centriniam organams, kurių žinioje yra šie muziejai.

34. Likviduoti atskirus muziejus leidžiama tik TSRS Ministrų Tarybos arba Lietuvos TSR Ministrų Tarybos leidimu, pagal pr klausomumą.

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
Reikalų Valdytojas (D. Petryla)

ARCHEOLOGINIO PAMINKLO
P A S A S

..... TSR
(sąjunginė respublika)
.....
(sritis kraštas, ATSR)

**ARCHEOLOGINIO PAMINKLO
PASAS**

Paminklo rūšis (piliakalnis, pilkapis kapinynas, istorinis akmuo ir kt.)
.....

..... Ministrų Tarybos 195.. m. mėn. d.
patvirtinto archeologinių paminklų sąrašo Nr., eilės Nr.

I. Paminklo pavadinimas, o taip pat kaip paminklą vadina vietos gyventojai

.....
.....

II. Paminklo adresas:

1. Rajonas (miestas), apylinkė, kaimas.....

.....
.....

2. Tiksliai paminklo topografinė padėtis (ant ežero arba upės kranto, nuo kelio į šiaurę ar pietus, nuotolis nuo artimiausios gyvenvietės ir t. t.)

.....
.....

3. Kieno teritorijoje yra paminklas (miesto, tarybinio ūkio, kolūkio, įmonės ir kt.)

.....
.....

III. Paminklo aprašymas:

1. Archeologinio paminklo išaiškinimo data.....

2. Kas išaiškino paminklą.....

3. Paminklo datavimas.....

.....
.....

4. Paminklo konfigūracija ir stovis (forma, išmatavimai, vienetų skaičius grupiniame paminkle).....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Kada ir kas paminklą išžvalgė, kasinėjo arba tyrinėjo.....

.....

6. Kur laikomi rasti daiktai (kam perduoti saugoti).....

IV. **Bibliografijos žinios** ir archyviniai duomenys: (nurodyti pagrindinę literatūrą, kurioje aprašytas ar minimas paminklas. Jei darbai nepaskelbti, nurodyti kur jie yra. Jei turima vietos žmonių tradicijų ar padavimų, susijusių su paminklu, juos surašyti atskirame lape ir įdėti į pasą)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

V. **Paminklo stovis.**

1. Techniškas paminklo ir jo užimamo sklypo stovis arba ekspertinės komisijos defektinio akto data ir trumpa santrauka

.....
.....
.....
.....
.....

2. Kas būtina reikalinga atlikti paminklui išsaugoti (sutvirtinti šlaitus, apsodinti medžiais ir kt.)

.....
.....
.....
.....

VI. **Paminklo apsauga.**

1. Paminklo ir apsaugos zonos ribų aprašymas

.....
.....
.....
.....
.....

2. Kam pavestas paminklo saugojimas ir priežiūra

.....

3. „Apsaugos įsipareigojimo“ data ir numeris

4. Kokios reikalingos priemonės paminklui apsaugoti (apkapčiuoti, aptverti tvora, įrengti lenteles su įrašais, draudžiančiais paminklą žaloti, ar ti, ganyti galvijus ir t. t.)

.....
.....
.....

VII. **Paminklo užimamo sklypo ir apsaugos zonos schematiniai planai, nurodant išmatavimus ir nuotolius nuo pagrindinių objektų (kelio, miško, gyvenvietės, upės ir t. t.).**

Vieta paminklo fotonuotraukoms

Kas surašė pasą:

(Pareigos ar profesija, pavardė, vardas, tėvo vardas, gyvenamoji vieta)

.....
.....
.....

Pasą surašymo data

Sąjunginės Kultūros ministerijos, autonominės respublikos arba krašto (rajono, miesto, respublikinės arba krašto, srities priklausomybės) DŽDT Vykdomojo komiteto valdybos (skyriaus) atsakingo asmens parašas ir antspaudas.

Antspaudo vieta

Vėlesni įrašai

1. **Paminklo tyrinėjimai** (kada ir kas vykdė vėlesnius tyrinėjimus arba kasinėjimus ir kas padaryta paminklui apsaugoti):

.....

2. „Atviro lapo“ numeris ir išdavimo data

.....

3. „Apsaugos įsipareigojimo“ įvykdymo atžymėjimai

.....
.....

2) jei dėl įsipareigojimų nevykdymo paminklas tapo sužalotas arba net visiškai sunaikintas, kaltininkai traukiami baudžiamojon atsakomybėn, nes kultūros paminklai yra neliečiamas visos liaudies turtas ir yra valstybės saugojami.

Sis įsipareigojimas surašytas trijuose (3) egzemplioriuose, kurių vienas laikomas rajono kultūros skyriuje, antras — pas Saugotoją ir trečias persiunčiamas į Kultūros ministeriją.

Juridinis adresas

Ants. vieta

(kolūkio, įstaigos, organizacijos pavadinimas)

Vadovo parašas

Data

Surašant šį įsipareigojimą, dalyvavo kultūros skyriaus atstovas

(pavardė, vardas, tėvo vardas, pareigos)

Atstovo parašas

ARCHEOLOGINIO PAMINKLO EKSPERTINĖS
KOMISIJOS DEFEKTINIS
AKTAS Nr.

195.... m. mėn. d. mes, žemiau pasirašę, rajono (miesto) Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto kultūros skyriaus (Kultūros ministerijos) atstovas

(pareigos, pavardė, vardas, tėvo vardas)

ir atstovas

(pavadinimas įstaigos ar organizacijos, kurios teritorijoje yra paminklas)

(atstovo pareigos, pavardė, vardas, tėvo vardas)

dalyvaujant šios rūšies specialistui arba žinovui

(pavardė, vardas, tėvo vardas, pareigos ir profesija)

surašėme šį apžiūros aktą paminklo

(paminklo pavadinimas)

esančio

(tikslus paminklo adresas)

pavesto saugoti pagal apsaugos įsipareigojimą

(pavadinimas organizacijos arba įstaigos)

Paminklo apžiūros metu nustatyta:

1. Techniškas paminklo ir jo užimamo sklypo stovis

2. Paminklo ir jo apsaugos zonos ribų aprašymas (sklype esantieji įrenginiai, medžiai, pievos, grioviai, daubos)

3. Paminklo ir jo apsauginės zonos plotas

4. Ko būtinai reikia paminklui apsaugoti (išvardinti kokius darbus skubiai reikia atlikti, kokiais terminais ir kokia jų kaina).....

.....

5. Kokie reikalingi papildomi darbai paminklui apsaugoti ir restauruoti

.....

Parašai: { Asmens, atsakingo už paminklo saugojimą

{ Kultūros skyriaus atstovo

{ Kviesinio asmens

NAUJAUSIOJI LITERATŪRA LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS KLAUSIMAIŠ

Tiesioginė:

1. Fiodorovas G. B. Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija. — Lietuvos Istorijos instituto Darbai, I, 1951, 181—225 psl.
2. Гуревич Ф. Д. К вопросу об археологических памятниках летописных ятвягов. — Краткие Сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры (sutrumpintai КСИИМК), XXIII, 1950, стр. 110—120.
3. Гуревич Ф. Д. Рагнянский могильник. — КСИИМК, XXXVI, стр. 56—61.
4. Яблонските Р. Мезолит Литвы. — Краткие Сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры (sutrumpintai КСИИМК), XIII, 1952, стр. 40—52.
5. Яблонските-Римантене Р. О древнейших культурных областях на территории Литвы (по археолог. данным). — Советская Этнография, 1955, № 3, стр. 3—19.
6. Куликаускаене Р. Погребальные памятники Литвы конца I и начала II тысячелетий нашей эры. КСИИМК, XLII, 1952, стр. 108—122.
7. Куликаускаене Р. К. Погребения с конями у древних литовцев. — Советская Археология, XVII, 1953, стр. 211—222.
8. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Linksmučių (Pakruojaus raj., Šiaulių srit.) kapinyno 1948 m. tyrinėjimų duomenys. — Lietuvos Istorijos instituto Darbai, I, 1951, 279—314 psl.
9. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Medžiaginė Lietuvos gyventojų kultūra IX—XII amžiuje, remiantis tyrinėtų laidojimo paminklų duomenimis, Vilnius, 1950, 1—270 psl., kandidatinė disertacija, mašinraštis LTSR MA Centrinėje bibliotekoje.
10. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje. — Vilniaus Valstybinio universiteto Darbai, V, 1954, 120—138 psl.
11. Kulikauskas P. Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimų duomenys, Vilnius, 1949, 1—168 psl., kandidatinė disertacija, mašinraštis LTSR MA Centrinėje bibliotekoje.
12. Куликаускас П. З. Литовские археологические памятники и задачи их изучения. — Краткие Сообщения Института Этнографии АН СССР, XII, 1950, стр. 59—61.
13. Kulikauskas P. Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai. — Lietuvos Istorijos instituto Darbai, I, 1951, 315—365 psl.

14. Куликаускас П. З. Исследование археологических памятников Литвы. — КСИИМК, XLII, 1952, стр. 92—104.
15. Kulikauskas P. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai J. V. Stalino darbų kalbos mokslo klausimais šviesoje. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Žinynas, IX, 1952, 168—178 psl.
16. Куликаускас П. З. Некоторые данные о первоначальном заселении территории Литвы и о племенных группах в I начале II тысячелетия н. э. по данным археологии. Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952г.). — Труды Института Этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, XXIII, 1954, стр. 36—46.
17. Kulikauskas P. Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausią Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, I, 1955, 75—84 psl.
18. Tautavičius A. Rytų Lietuvos pilkapiai. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, I, Serija A, 1955, 87—99 psl.
19. Tautavičius A. Kapitoniškių pilkapiai. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, I, Serija A, 1957, 95—109 psl.
20. Tautavičius A. Rytų Lietuva I-ame m. e. tūkstantmetyje, Vilnius, 1954, kandidatinė disertacija, mašinraštis LTSR MA Centrinėje bibliotekoje.

Pagalbinė:

1. Antoniewicz J. Niektóre dowody kontaktów słowiansko-pruskich w okresie wczesnosredniowiecznym w świetle źródeł archeologicznych. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXII, Warszawa, 1955, str. 233—277.
2. Antoniewicz J., Kaczynski M. i Okulicz J. Sprawozdanie z badań w 1955 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwaicaria, pow. Suwalki. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXIII, Warszawa, 1956, str. 308—341.
3. Чебоксаров Н. Н. Некоторые вопросы этнической истории Советской Прибалтики в свете новых антропологических и этнографических данных. — Труды Института Этнографии АН СССР, XXIII, стр. 3—12.
4. Чебоксаров Н. Н. Новые данные по этнической антропологии Советской Прибалтики. — Труды Института Этнографии АН СССР, XXIII, стр. 13—35.
5. Якимов В. П. Начальные этапы заселения восточной Прибалтики. — Труды Института Этнографии АН СССР, XXXII, 1956, стр. 245—272.
6. Jurginis J. Valstiečių bendruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII—XIV amžiais. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A, 1957, 1 (2), 51—66 psl.
7. Юргинис Ю. М. Земледелие и техника сельского хозяйства Литвы в XIII—XV веках. — Lietuvos TSR MA Darbai, Serija A, 1955 m., I, 57—73 psl.
8. Kamiński A. Jaćwiez — terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne, Łódź, 1953.
9. Kamiński A. Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwierzy od I do XIII w. — Materiały Starożytne, I, Warszawa, 1956, str. 193—273.
10. Н. Моора. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, Rīgā, 1952

11. Моора Х. А. Археологические памятники I—IV в.в. в Прибалтике. — КСИИМК, 53, 1954, стр. 3—22.
12. Моора Х. А. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики по данным археологии. — Краткие Сообщения Института Этнографии АН СССР, XII, 1950, стр. 29—37.
13. Моора Х. А. Некоторые вопросы археологического исследования Прибалтики. — КСИИМК, XIII, 1952, стр. 24—39.
14. Моора Х. А. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, 48, 1952, стр. 3—24.
15. Моора Х. А. Возникновения классового общества в Прибалтике. — Советская Археология, 1953, XVII, стр. 105—132.
16. Okulicz J. Cmentarzysko z III—V w naszej ery z miejscowości Netta, pow. Augustów. — Wiadomości Archeologiczne, XXII, Warszawa, 1955, str. 284—303.
17. Шмидехельм, М. Х. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-восточной Эстонии, Таллин, 1955.
18. Тараканова С., Терентьева Л., Чебоксаров Н. Некоторые вопросы этногенеза народов Прибалтики. — Советская Этнография, 1956, № 2, стр. 1—17.
19. Вопросы этнической истории эстонского народа. Сборник статей, Таллин, 1956.

TURINYS

1. Įžanga	3
---------------------	---

I Dalis

ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI	7
Senosios gyvenvietės:	9
Stovyklos ir sodybvietės	11
Piliakalniai:	22
Piliakalniai-gyvenvietės	24
Piliakalniai-slėptuvės	32
Piliakalniai-tvirtovės	41
Laidojimo paminklai:	60
Plokštiniai kapinynai	60
Pilkapiai	63
Kapų rūšys	83
Griautiniai kapai	85
Degintiniai kapai	91
Žirgų kapai	98
Krūsniniai kapai	107
Kiti archeologiniai paminklai	109
Atkakalniai	109
Lobiai	112
Akmenų užmetimai ir įvairūs pavieniai akmenys	122
Senieji keliai ir brastos	125

II Dalis

ARCHEOLOGINIŲ PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI IR JŲ APSAUGA	127
Pirminis archeologinių paminklų ištyrimas	133
Zinių rinkimas apie archeologinius paminklus ir jų pirminė registracija	135
Zvalgomosios ekspedicijos ir jų uždaviniai	136
Archeologinių žemėlapių sudarymas	141
Paprasciausi techniniai būdai tyrinėjant archeologinius paminklus	143
Mastelis	144
Tiesios linijos išvedimas ir josios krypties nustatymas	145
Stataus kampo nustatymas	146
Atskirų taškų aukščio nustatymas	147

Situacinio plano sudarymas	150
Pilkapių grupės situacinio plano sudarymas	152
Piliakalnio plano sudarymas	155
Piliakalnio skersinio pjūvio sudarymas	157
Archeologinių paminklų fotografavimas	158

Priedai:

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 184	159
Archeologinio paminklo pasas	167
Archeologinio paminklo Apsaugos įsipareigojimas	173
Archeologinio paminklo ekspertinės komisijos defektinis aktas	175
Naujausioji literatūra Lietuvos archeologijos klausimais	177

Волкайте-Куликаускене Регина, Казно
 АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ЛИТВЫ
 И ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ

Redaktorius *S. Ivanovienė*
 Viršelis dail. *J. Galkaus*
 Techn. redaktorius *V. Čečytė*
 Korektorius *O. Malinauskienė*

Leidinyo Nr. 4605. Pasirašyta spausdinti 1958.V.16. LV 00648. Tiražas 5000 egz.
 Popier. 60×92/16=5,75 pop. l. 11,5 sp. lanko. 11,15 apsk. leid. lanko.
 38 807 ž. 1 spaudos lanke. Kaina Rb. 4,85.

Spausdino valst. „Vaizdo“ sp. Vilniuje, Strazdelio 2. Užs. Nr. 463.